

मराठीचा विकास : महाराष्ट्राचा विकास

राज्य मराठी विकास संस्था
(महाराष्ट्रशासन पुरस्कृत)
एल्फिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,
३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलीव, मुंबई – ४००००१
रजि नं. एफ १६०९४ (मुंबई)
दूरध्वनी : २२६५३९६६ / फॅक्स : २२६३१३२५
Email rmvs_mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांधो १०१२/ प्र. क्र./ २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या/ नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१ सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.

०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.

०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.

०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटींचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कर्त्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

अनुक्रमणिका

अनुक्रमणिका

॥ श्री ॥

काव्येतिहास-संग्रह.

भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य महौजसां
जलधिरसना मेदिन्यासीदसावकुतोभया ।
स्मृतिमपि न ते यान्ति क्ष्मापा विना यदनुग्रहम्
प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक ११. आगस्ट, सन १८८८. अंक ८.

प्रकाशक (एडिटर)

जनार्दन बाळाजी मोडक, बी. ए.

व

काशिनाथ नारायण साने, बी. ए.

हें मासिक पुस्तक

पुणें येथें

ज्ञानप्रकाश छापखान्यांत छापिलें.

किंमत ८ आणे.

अनुक्रमणिका

विक्रीस तयार.

खालीं लिहिलेलीं उपयुक्त व मनोरंजक पुस्तकें हीं आमचे आफिसांत विक्री तयार आहेत. खालीं लिहिल्याप्रमाणें रोख पैसा पाठविला असतां पाठविण्यां येतील.

काव्येतिहास-संग्रहाचे व्यवस्थापक.

अनुक्रम नंबर.	ग्रंथाचें नांव.	किंमत. रुपये.	आ०	ट० हां आ
	ऐतिहासिक ग्रंथ.			
१	पेशव्यांची बखर	१	४	२
२	भाऊसाहेबांची बखर	१	०	१
६	श्रीमंत संभाजी महाराज व राजाराम महाराज यांचीं चरित्रें	१	०	१
७	साष्टीची बखर. *	०	४	०
८	ब्रम्हेंद्र स्वामींचें चरित्र. *	०	५	०
०	विठ्ठल शिवदेव विंचूरकर यांची छोटी बखर ...	०	२	०
९	थोरले शाहूमहाराज यांचें चरित्र.	१	०	१
१०	पंत प्रधान यांची शकावली *	०	६	०
१३	श्रीमंत छत्रपति धाकटे रामराजे व धाकटे शाहूमहाराज यांचीं चरित्रें ...	१	०	१
१५	खर्ड्याच्या स्वारीची बखर	०	४	०
१६	नागपूरकर भोंसल्यांची बखर	१	१२	२
१८	होळकरांची कैफियत.	१	६	२
१९	श्रीमंत भाऊसाहेब यांची कैफियत ...	०	६	०
२०	दाभाडे सेनापति व गायकवाड यांची हकीकत ...	०	८	०
२१	श्रीमंत नारायणराव पेशवे यांची बखर कारभारी पक्षाच्या हकीकतीसुद्धां ...	०	२	०
२३	राजनीति मल्हार रामरावकृत	०	१२	१
	मराठी कविता.			
१	मुक्तेश्वरकृत महाभारत वनपर्व.	२	०	२
५	वामन पंडित प्रकरणें ४५	२	०	२
११	मोरोपंतकविकृत प्रकरणें ५५ भाग १ ला. ...	२	०	२
१२	अनेककविकृत प्रकरणें १७ भाग १ ला ...	२	०	२
	बिल्हण चरित्र—विठ्ठलकविकृत. *	०	२	०
१७	अनेककविकृत भाग २ रा प्रकरणें ४२	२	०	२
२२	मोरोपंतकविकृत-प्रकरणें २९ भाग २—रा	२	०	२
२४	अनेककविकृत भाग ३ रा	२	०	२
२५	श्रीरामदासस्वामीकृत रामायण व इतर कांहीं प्रकरणें...	१	८	१

अनुक्रमणिका

वर्गणीदारांस सूचना.

वि० त्रि०. काव्येतिहास-संग्रहाचा आज कोणता अंक आपणांकडे येत आहे हें सांगणें नको. तथापि बऱ्याच गृहस्थांकडून मागील व चालू सालची वर्गणी येणें राहिली आहे; असें त्यांचे हिशेबावरून समजतें. सप्टेंबरमध्यें अशा गृहस्थांकडे बिलें गेलीं आहेतच, तेव्हां त्याप्रमाणें आपल्या बाकीचा निकाल करून टाकण्याची मेहेरबानी त्यांनीं करावी, म्हणजे उभयतांसही हितकारक आहे. अंक वेळेवर निघणें हें बहुतेक अंशीं वर्गणीवरच अवलंबून आहे. सुज्ञांस विशेष लिहिणें नको.

२. मनीआर्डर अगर एजंटांकडे वर्गणी भरल्यावर आमचेकडे एक कार्ड पाठवावी. मनीआर्डरीचे कूपनावर पूर्ण व स्पष्ट सही करण्याची कृपा करावी. असें केल्यानें हिशेब वेळच्या वेळेस समजण्यास बरें पडतें, हे विनंती.

का० सं० व्यवस्थापक.

विषयक्रम.

राया कोंकण सोडवीं च अवघें तेथें अपूर्वें स्थळें ।
कुडाळादिक बारदेश प्रभुजी सक्रोधतेने बळें ॥
तैसें ते चिपळूण राजपुरिला घेईं नृपा सत्वरीं ।
कुलाबा जयदुर्ग खोकरिप्रती पैं जंजिरा खोकरी ॥ ४० ॥
घे रे अंजनवेलि ते चि नृपती युक्तीबळें एकदां ।
सर्देपासुनि जंजिरे अणि गडा अन्यत्र नाणीं कदां ॥
मुंबैचा प्रभु यत्न हीं करुनियां हातातळीं घालिजे ।
दुष्टांतें समरीं च जाण चपळें कौतूक हें दाविजे ॥ ४१ ॥
बारा कुंब्बल माहुळें च नृपती तात्काळ तीं घेइजे ।
विश्वासू बरवे च लोक अति ते त्वन्नीकटीं पाळिजे ॥
जागे उत्तम पाहुनी च प्रभुजी संरक्षणातें करीं ।
किल्ले आणिक जंजिरे च वसवीं हे वासना रे धरीं ॥ ४२ ॥
माहुळे बरवे बहू नृपति ते सन्निद्ध ठेवीं सदां ।
दूजे कुंजर प्रौढता च दिसती अन्यत्र नाहीं कदां ॥
त्यांचे तूं अनुमोदनें चि प्रभुजी घ्यावीं स्थळें आगळीं ।
जीवाचा न तयां तमा गुणनिधी ऐसे च जाणा बळी ॥ ४३ ॥
जैसे ते कृषिरक्षणासि कुळंबी माळे प्रभू घालिती ।
तैसे ते गड बांधणें चि चपळें संरक्षणातें क्षितीं ॥
होवे ते अति सावधान हृदयीं राज्यासि वृद्धी किजे ।
पायं - - मम हा चि होय नितिचा शोधूनि वीलोकिजे ॥ ४४ ॥
गुह्याचें निज गुह्य एक तुजला हें सांगतों भूपती ।
अपणाहूनि वरिष्ठ सेवक कदां ठेवूं नको संप्रता ॥
कावेसींत कदापि जाण नृपती येऊं नको सर्वदा ।
येणें घात असे कृपा गुणनिधी प्रौढान्तरीं रे वृथा ॥ ४५ ॥
राज्याचे नितिचा समर्थ तुजला हा बोध केला असे ।
ऐकें रे गुणसागरा नरपते अन्यत्रता पैं नसे ॥
सेना नीकटिं ठेविजे प्रभु अती येणें तुला मान्यता ।
शत्रूचें भय हें कदापि न घडे जाणा जगीं प्रौढता ॥ ४६ ॥
आविन्धाप्रति नीकरें च प्रभुजी शीक्षा किजे रे बरी ।
वेगें प्रौढ प्रताप दाखविं जना आभट्टि चित्तीं धरीं ॥
साधूनी रिपुचीं स्थळें निजबळें हे योग्यता रे असे ।
शत्रूचें भय वागवीं च हृदयीं अन्यत्र तें पैं नसे ॥ ४७ ॥

पूर्वीचे नृपती [असे] तद्‌परी राज्याधिकारा किजे ।
ऐसें शासन चालवीं च नृपती सत्कीर्ति संपादिजे ॥
धर्माचा न लपो करीं च प्रभुजी वृद्धीस न्यावें सदा ।
नित्यानित्य हि आधिकोत्तर गती आपेक्षिजे संपदा ॥ ४८ ॥
पापाचा न करीं च संग्रह नृपा घेणें जयातें असें ।
वेदाज्ञावतु वर्तणें चि प्रभुजी हे योग्यता वीलसे ॥
सारासारविचार जाण करुनी प्रौढ प्रतापा वरीं ।
धैर्यत्वा धरुनी अमोघ चि सदा कारुण्यता वीवरीं ॥ ४९ ॥
येशस्वी विजयी समर्थ नृपती तूं पौर्णिमेचा विधू ।
आहे श्रीवरदा हि नित्य विदुषी श्रीशंकराची वधू ॥
सौख्यातें अति भोगणें च प्रभुजी यावद्रवीचंद्रमा ।
सर्वज्ञा कुलतीलका गुणनिधे प्रत्यक्ष कल्पद्रुमा ॥ ५० ॥
ऐश्वर्यें तुज सर्व जाण नृपती पैं लाधलीं एकदा ।
कीर्तीची गरिमा भरोनि उरवीं अन्यत्र नाणीं रुदा ॥
श्रीसांबें तुज छत्रदासि दिधलें शाहूजीसुनो आगळें ।
कृतकर्मादि करुनि दाखवि प्रभो धार्मीकतेचे बळें ॥ ५१ ॥
राया अष्ट दिशा जिणोनि अवघ्या लावीं जयाचा तुरा ।
ऐशी आशिस तूजला मम असे हो वन्द्य तूं श्रीवरा ॥
भक्तीभाव धरुनि पत्र लिहिलें पूजे प्रभो धाडि ं ।
वस्त्रें मुक्त मणी च द्रव्य नृपती श्रीस्वामिते आं ं ॥ ५२ ॥
पत्रीं जाणविलें नृपा मजप्रती सिंहासनीं रूढलों ।
कर्णीं ऐकुनिया प्रभो हर्षि मी संतोष पैं पावलों ॥
राया चक्रवती समर्थ अगळा धार्मीक सिंधू दुजा ।
पूर्वीं तूं नवधा सुभक्ति धरुनी केली हराची पुजा ॥ ५३ ॥
त्याचें हें फळ पावलास नृपती आगाध तूझी लिळा ।
धर्मा रक्षणता करूनि प्रभु रे संरक्षणें भूतळा ॥
क्षीतान्द्रा शिव भोंसल्या तुज प्रती हें मागणें हो असे ।
वेदाज्ञावतु राज्यराम करणें सत्कीर्ति येणें वसे ॥ ५४ ॥
पून्हा तूं नृपती नवीन दुसऱ्या सृष्टीप्रती निर्मिलें ।
गागाभट्ट अणूनियां च निकटीं क्षत्रत्व संपादिलें ॥
सांगोपांगविधी सुकर्म अवघें वृद्धीस नेवोनियां ।
केला यज्ञ समर्थ जाण नृपती आपेक्षिलें या जया ॥ ५५ ॥

वेदाज्ञावतु निश्चयासि अणुनी साहित्य संपादना ।
गागाभट्ट समर्थ जाण असतां केली प्रभो स्थापना ॥
दूजा व्यास हि वाल्मिकीच ऋषि हा सज्ञानता आगळी ।
काशीवास करोनि साधन अती या ब्राह्मणाचे कुळीं ॥ ५६ ॥
विद्यासूर्य समर्थ यास भुतळीं नाहीं कदापी दुजा ।
गागाभट्ट कृपानिधीस स्मरणें प्रत्यक्षता श्रीअजा ॥
सामर्थ्ये सदया करोनि नृपती क्षत्रत्व संपादिलें ।
केलें चक्रवती निरूपम प्रभो कीर्तीस संपादिलें ॥ ५७ ॥
क्षीर्तीन्द्रा शिव भोंसल्या गुणनिधे धन्यत्वता ल्यधली ।
पुण्या पार नसे च जाण प्रभु रे सत्कीर्ति संपादिली ॥
जाणा भूतळिं या नवीन शक हा वीरान्नतो सर्वदा ।
श्रीअंबावरदें रिपूंसि वधुनी आपेक्षिली संपदा ॥ ५८ ॥
राया एक विचार सार करणें सद्दढ नेमें सदा ।
आहे राजनिती म्हणु परि प्रभो सांभाळिजे म्हत्पदा ॥
धैर्यत्वा धरुनी च सत्व अपुलें संरक्षणातें करीं ।
सुत्रामाअसनावरी रुढुनियां धार्मीकता वीवरीं ॥ ५९ ॥
तूझें सूकृत आगळें म्हणुनियां सिंहासनीं रूढला ।
होवोनी जनईश्वरू नृपति तूं कीर्तिध्वजू लाविला ॥
शाहूजीचा तनयो समर्थ गरिमा त्रैलोक्यीं फांकली ।
धन्यत्वा अति पावलास प्रभुजी लीळा जगीं दाविली ॥ ६० ॥
मन्त्री लेखक बुद्धिमन्त अगळे धार्मीक ज्यां वासना ।
तैसे नित्य समागमें च बसवों अन्यत्र नाणीं मना ॥
कपटी पामर पातकी अकुळिंचे त्यागूनि देईं क्षणीं ।
राज्याचे अभिवृद्धितें च करणें ते रक्षिजे जे गुणी ॥ ६१ ॥
दीवायामिनी सावधान नृपती आखंडता आसणें ।
आमित्राप्रति लक्षुनीच प्रभुजी आणीं तयातें उणें ॥
राया पूर्ण हि चाळकांपरि सदा पैं चाळणा रे करीं ।
शाहूणं धूर्त चतूर हेर बरवे ते धाड देशांतरीं ॥ ६२ ॥
आमित्रांप्राते रोखुनी च असणें बुद्धीबळें सर्वदा ।
विश्वासा न धरीं कदापि प्रभुजी अन्यत्र नाणीं कदा ॥
ठेवूनी च लया अगण्य प्रभुजी राज्यास सरक्षिजे ।
जातोवत विप्रांस प्रेम करुनी अध्यक्षता रे दिजे ॥ ६३ ॥

जाणा कर्बुर येवनासि नृपती ठायीं सदा ठेविजे ।
नित्यानित्य हि देश घेउनि बळें राज्यासि संरक्षिजे ॥
हे बुद्धी करूनी सकोट गड पैं पाहे सदा भूपती ।
बांके पर्वत देखुनी हि चपळें निर्मीं स्थळें नीगुती ॥ ६४ ॥
जलदुर्गा अति दुर्घटा चि प्रभुजी पैं नेटक्यां निर्मिजे ।
दिवसें दिव्वस भूपती सबळता राज्याभिवृद्धी किजे ॥
सेनानायक धाडुनीच निकरें मर्दीं त्वरें येवना ।
तैसे ते नृप मांडलीक अवघे जिंकोनि घ्यावें धना ॥ ६५ ॥
अपणांहूनि वरिष्ठता च असल्या सख्यत्व त्यां लाविजे ।
युक्तीचें बळ लावुनी च चपळें निर्नाम त्यांतें किजे ॥
गुह्यागुह्य कदापि जाण इतरां सांगूं नको भूपती ।
प्राणाचा जरि मित्रभाव असल्या हें राजचिन्हाकृती ॥ ६६ ॥
दोर्दंडे भिम हा प्रताप करिं त्या कर्कोटकां तुल्यता ।
साधावें प्रभु राज्य जाण सबळें येणें असे योग्यता ॥
नाना यत्न करोनियां रिपुजना पायातळीं घालिजे ।
येशाचीं भुवनें भरोनि उरवीं सत्कीर्ति संपादिजे ॥ ६७ ॥
जिंकोनी अवरंगजेब नृपती घेई च नागाल्या ।
ऐसा हा अभिमान पूर्ण धरणें संपादिजे या जया ॥
फेडीं भार धरेवरील अवघा धर्मासि संरक्षिजे ।
श्रीसूरां नराकिन्नरांसि भुधरां आचोजता दाविजे ॥ ६८ ॥
आचार्यां गुरुआश्रितांसि प्रभु रे शास्त्रार्थ वीचारिजे ।
.. यानित्य विवर्णता च करूनी सप्रीयता कल्पिजे ॥
निगमाज्ञा अभिवंदुनी च मुकुटीं वर्ते सदा भूपती ।
अन्यायावतु दंडिजे गुणनिधी ही धार्मिकाची निती ॥ ६९ ॥
श्रेष्ठापासुन अंतराय घडल्या कीजे क्षमा आगळी ।
धर्मन्यायविवर्णता च करणें सत्कीर्ति हे भूतळीं ॥
अष्ठी जाण प्रधान बुद्धिउदधी सन्मानिजे सर्वदां ।
एकामेक हि ऐक्यरूप करणें वीभक्ति नाहीं कदां ॥ ७० ॥
मन्त्री यांत कदापि जाण न पडे भिन्नत्वता अन्तरीं ।
ऐशा त्या दरजांत रक्षण किजे हा अर्थ चित्तीं धरीं ॥
भूपा सावधता असोनि बरवी आलस्य नाणीं मना ।
भ्रांती त्यागुनियां जनीत विषया हे कल्पिजे साधना ॥ ७१ ॥

अनुक्रमणिका

ठेवीं लेखक चित्रगुप्त दुसरे गुह्यार्थ पैं लेखना ।
विश्वासू चतुरज्ञ सावध अती अन्यत्र नाणीं मना ॥
नाणा हिंसक पातकी नृपसभे आलक्षिजे सर्वदां ।
त्यांचा संग करूं नये गुणनिधे हा निश्चयो एकदां ॥ ७२ ॥
तैसे पाकसुनिष्पतीस प्रभुजी सात्वीक हो ठेविजे ।
चातुर्या अति आगळे गुणनिधे त्यांच्या च हातीं किजे ॥
तेव्हां भोजन भूपती च करणें हा धर्म तूं चालवीं ।
ऐशी राजनिती विवीध परिची कीजे सदां पैरवी ॥ ७३ ॥
भांडाराप्रतिं रक्षणासि बरवे ठेवीं कुळींचे नृपा ।
त्यांचे गूण विलोकुनी निशिदिनीं आमोघ कीजे कृपा ॥
नाणा कूटिल तस्करासि प्रभुजी आलक्षिजे मानसीं ।
वेदाज्ञा प्रभु मानुनी च हृदयीं सज्ञान लावीं कसीं ॥ ७४ ॥
धैर्यत्वा धरुनी च शौर्य मिरवीं संरक्षुनीयां जिवां ।
सक्रोधें रिपु दंडिजे निजबळें संपादिजे वैभवा ॥
गुह्याचें [जरि] बोलणें च प्रभुजी तें युक्तिमार्गें किजे ।
ध्यानीं आणुनियां सनेम वचनीं गुह्यार्थ पैं ठेविजे ॥ ७५ ॥
कार्याकारण कल्पुनी निजहिता सामोपचारां करीं ।
दांभीकार्य हिं भाव जाणुनि बरा वीचित्रता वीवरीं ॥
मंत्री साधक आसल्यास निकटीं गुह्यार्थ सांगें तयां ।
ज्याची अल्पमती असेल प्रभुजी मानीत जा या भया ॥ ७६ ॥
राहूनी अति सावधान नृपती संरक्षणें आपणा ।
नित्यानित्य हिं अंतरीं च करणें अद्भूत पैं चाळणा ॥
ध्यानीं श्रीकुळदेवतेस स्मरणें हे धार्मिकाची निती ।
येणें तूं जय पावशील नृपती अन्यत्र नाहीं गती ॥ ७७॥
शाहूजीचा सुत तूं पवित्र नृपती धर्माधिपातुल्यता।
भूभारा हरणासि येउन प्रभो केली अती प्रौढता ॥
धन्यत्वें अति आगळा चि असती जाणा दुजा केसरी ।
विष्णूची प्रतिमा च मानवरूपें सत्कीर्ति दीगांतरीं ॥ ७८ ॥
त्याची सार्थकता करूनि सकळां संतुष्टवावें सदा ।
निजधर्माप्रति अंतराय न करीं अन्यत्र नाणीं कदा ॥
षट्शास्त्रें प्रभुजी सनेम वचनें संरक्षिजे अंतरीं ।
येशाचीं सदनें भरूनि उरवीं मानाभिमाना धरीं ॥ ७९ ॥

अनुक्रमणिका

ऐकें राजनिती समर्थवचनें दांभीकता त्यागिजे ।
गर्वाचा अभिमान अंतरिं कदापी अल्प ही नाणिजे ॥
ध्यानीं श्रीजगदंबिके स्मरुनियां पूजार्चनातें करीं ।
यजनादीक हि याजनें निशिदिनीं अत्यादरें वीवरीं ॥ ८० ॥
राया शाबरिमांत्रिकास निकटीं ठेवूं नको दुर्मदा ।
येणें घात अमूप [जाण चि] असे पैं पावसी आपदा ॥
तैसे जारणमारणादि कुमती कौटिल्य कामा न ये ।
वंशाचा क्षय निश्चये च प्रभुजी वर्ते सदा या भये ॥ ८१ ॥
राया स्तंभनमोहनादि गुटिका हें हीत नव्हे कदा ।
नीचांचा न करीं च संग प्रभुजी आयोग्य येणें पदा ॥
संसर्गा न करीं च जाण नृपती केल्या अती आपदा ।
ठेवीं वंशज नीकटीं च विदुषां हे योग्यताहे सदा ॥ ८२ ॥
इत्यादी व्यसनां मधें मन कदां गोंवूं नको भूपती ।
भृंगा मद्य अफू कदापि न शिवें जे अज्ञता कूमती ॥
गांभीर्यें अति धैर्यता च धरुनी बोलें सगर्भें सदां ।
राया हांसत हंसतां च न वदें सर्वज्ञता रे कदां ॥ ८३ ॥
वारंवार कदापि जाण हृदया पाहों नको भूपती ।
हर्षाचे समयीं प्रमीत वदणें चातुर्यता हे रिती ॥
बोलावीं वचनें सखोल प्रभुजी तीं नेटकीं युक्तिनें ।
सर्वांचीं सुदया करूनि अति हे संरक्षिजे तीं मनें ॥ ८३ ॥
डोंबारी अणि भोरपी हि इतरां नृत्यांगना वेश्मनीं ।
भूपा नाणिं तयां कदापि नयने दीवा च पैं यामिनी ॥
शास्त्रज्ञादिक पंडितां सुगणकां सन्मानिजे सर्वदा ।
अभ्युत्थान हि अर्पणासि करणें अन्यत्र नाणीं कदा ॥ ८५ ॥
भूपा मिथ्य क्रिया हि सेवकजना देऊं नको सर्वथा ।
तेणें संचित [पुण्य] जाण प्रभुजी होऊनि जाई वृथा ॥
बोलावीं वचनें कृपा गुणनिधी तीं सत्य कीजे जनीं ।
क्षणएक क्षणभंगुरत्व न वदें दीवा सदा यामिनी ॥ ८६ ॥
वेश्यासंग हि दासिचा प्रभु कदा दृष्टीपुढें नाणिजे ।
परद्वारा करितां जयो चि न घडे हा अर्थ वीलोकिजे ॥
जैसा विक्रम भोज जाण विवरें तैशा गती वर्ततां ।
तेणें कीर्ति सदैवता च प्रभु रे आहे सदां योग्यता ॥ ८७ ॥

अनुक्रमणिका

राया मित्र कदापि जाण न वदे आयोग्यता तूजला ।
येणें राज्य लयासि जाइल प्रभो हा निश्चयो वर्तला ॥
गेला बोलुनि हें विधीच विदुषा आसत्य नाहीं कदा ।
कीर्तीची गरिमा भरोनि उरवी संपादिजे म्हत्पदा ॥ ८८ ॥
टेहळ्या तस्कर नीकटीं हित नसे राज्यासि आयोग्यता ।
धार्मीकाप्रति सांगणें च नलगे संपादिजे आर्यता ॥
भूभारा हरुनी प्रजांप्रति सदा संतोषवृत्ती किजे ।
येणें हा जय पावशील नृपती सत्कीर्ति विस्तारिजे ॥ ८९ ॥
कीजे स्नान पवित्रता च अगळी संध्यादि आनुक्रमें ।
जपजाप्या गुरुशीं भजून पुढती सत्कर्मता उत्तमे ॥
सांगोपांग सनेम धर्म विषयीं अत्यादरें पैं करीं ।
गोदानादिक हेम अर्पण करीं हे नीतिरीति धरीं ॥ ९० ॥
राहूकेतु हि पर्वणीस नृपती आमोघ दानें किजे ।
ग्रामादीक [हि] जाण घोष भुमिका वाजीगजा अर्पिजे ॥
धान्यादी वसनें धनासि अगळें दे तुष्टवी ब्राह्मणां ।
तेणें तूं जय पावशील प्रभुजी मेरू किजे ठेंगणा ॥ ९१ ॥
पाहूनी अतिशिष्ट ब्राह्मण तयां अग्राहरें अर्पिजे ।
यावच्चंद्ररवी सनेम वचनें तीं अक्षयी रे किजे ॥
मुद्रांकीत हि राजपत्र करुनी वृद्धीस न्यावें सदा ।
ऐशी राजनिती प्रमूख मिरवे अन्यत्र नाणीं कदा ॥ ९२ ॥
तूझी कीर्ति विलोकुनी च प्रभुजी येतील जे दर्शना ।
त्यांतें आड हि काष्टका न करणें हे कल्पिजे वासना ॥
ज्ञाते पंडित ही गुणीजन तयां सन्मानिजे आदरें ।
वस्त्रादी धन अर्पुनी हि प्रभुजी संतुष्टवीं निर्भरें ॥ ९३ ॥
गूणागूण विलोकुनी च प्रभुजी नीवर्णता हो करीं ।
ज्ञाते पंडित शिष्ट जाण असतां हें लक्षिजे अंतरीं ॥
येणें हा जय पावशील प्रभुजी सत्यत्व मानीं सदा ।
धर्मन्याय-विचारणा च करणें तें अन्य नाणीं कदा ॥ ९४ ॥
सुत्रामाअसनावरी रुढुनियां धार्मीकता वीवरीं ।
आधर्मीरत झालिया गुणनिधे दुष्कीर्ति दीगान्तरीं ॥
व्हावें सावध रे नृपा अनुदिनी आज्ञा असे तूजला ।
चित्रीं चित्रगती विलोकुनि प्रभो तो धर्मता पावला ॥ ९५ ॥

कर्माकर्मगती निरूपम असे बा भोजनाचे परी ।
भ्रमभासादिक भावितां पुनरपी माया मदातें वरी ॥
क्रियमाणादिक संचितास तिसरें प्रारब्धता जाणिजे ।
चित्रीं चित्रगती प्रमोद अगळा त्यागोनियां ते दिजे ॥ ९६ ॥
कर्मीं आसुनियां अलिप्त म्हणती ते हो पशू धार्मिका ।
जाते ही गति वीगती च नकळे तो केंवि जाणा निका ॥
ब्रह्मीं ब्रह्मरूपें सगूण सदना वांछा धरीं भूपती ।
अर्भातें भिम कल्पना च करणें अज्ञीकतेची रिती ॥ ९७ ॥
ज्ञाता तूं शिवभूपती म्हणुनियां संतुष्ट झालों मना ।
श्रीरामीं निजभक्तिभाव धरुनी कीजे अर्ती साधना ॥
सप्रेमें रसना ललीत करणें आलोचना त्यागिजे ।
भावें भाविकता स्मरोनि हृदयीं सप्रेमता पाविजे ॥ ९८ ॥
कल्पा मायिकता त्यजोनि स्मरणें दीनेश वृद्धी किजे ।
प्रापंचीं परमार्थसाधन असे हें अंतरीं भाविजे ॥
जैसा त्या किरिटीस बोध समरीं केला अती नीगुती ।
ब्रह्माकारविराटरूप धरुनी पैं दाखवीली गती ॥ ९९ ॥
तैसा हा तुज भूपती निजमुखें संबोध केला अती ।
पर्यायें परिहारणासि विचरें हे धार्मिकाची निती ॥
धन्यत्वें अति आगळा चि प्रभु तूं अन्यत्रता नातुळे ।
चिन्हांकीत हि चिन्मयासि स्मरणें भावीक भक्तीबळें ॥ १०० ॥
आत्मा स्थीर नसेचि जाण प्रभुजी मायीक मिथ्या असे ।
प्रापंचीं परमार्थसाधन किजे हे योग्यता वीलसे ॥
अवतारादिक अन्तरीं निजहिता ध्यानस्त होऊनियां ।
अन्तीं हो मति स्वांगतीं च वरिली पावोनि गेले लया ॥ १०१ ॥
भ्रान्तीचे प्रसरें च * * * * अप्रत्यक्ष वीलोकिलें ।
* * * * * *

ज्ञाता सांच कदापि जाण न मनीं या वैष्णवीं कौतुका ।
सारासार विचारणा च घडवी तो एक पाहो निका ॥ १०२ ॥
आर्या तूं शिवभूपती गुणनिधे हें सर्व ही जाणसी ।
ब्रह्माकार निरूपमा चि प्रभुजी अत्यादरें पावसी ॥
शान्ती चित्त समाधिता च वसवीं अन्यत्र नाणीं मना ।
सद्गुणाप्रति लाधसी च चपळें हे कल्पिजे भावना ॥ १०३ ॥

केला बोध वृत्तें स्वरूपरचना आगम्यता दाविली ।
आत्मीं स्वत्व सुखासि योग्य चि अशी विश्रान्ति आपेक्षिली ॥
नीती ही विचरें अशाच गतिनें उन्मादता त्यागुनी ।
झाली नीगममौन्यता च प्रभुजी दीवा संदा यामिनी ॥ १०४ ॥
शिवभूपा हृदयीं सनेम वचनें संरक्षणें सर्वदां ।
प्रापंचीं परमार्थ आर्य चि प्रभो अन्यत्र नाहीं कदां ॥
कीजे राज्य यथाविधी च विदुषा सारांश जाणूनियां ।
येणें तूं अति पावशील अवनी आपेक्षिसी त्या नया ॥ १०५ ॥
जाणा विक्रम नैषधादि जनकें कीर्तीस संपादिलें ।
धर्मे कौतुक श्रीसुरांस सकळां अत्यन्त तें दाविलें ॥
पाहों त्या रघुदीलिपें त्रिभुवनीं शौर्यत्वता दाविली ।
आर्यत्वें स्वहितास ही घडवुनी धार्मीकता राखली ॥ १०६ ॥
तैसा अर्थ करूनियां शिवनृपा धर्मासि संरक्षणें ।
शूरत्वा अति आगळा च असती नाहीं कदापी उणें ॥
वेदाज्ञा मुकुटीं च वंदुनि प्रभो लावीं जयाचा तुरा ।
प्रापंचीं परमार्थ साधन किजे हे मान्यता श्रीवरा ॥ १०७ ॥
मन्माया तिमिराप जाण हरणा वांभोजनीची गती ।
लीलानाटक भावितां गुणनिधे धैर्यत्वता हो अती ॥
रीती कल्पुनि कौतुकासि वरणें अन्यत्र नाणीं मना ।
ब्रह्माकारनिरूपमेस प्रभुजी सज्ञान हें साधना ॥ १०८ ॥
त्या सावध सावधान हृदयीं व्हावें समर्था सदा ।
राज्याची अभिवृद्धिता व करणें युक्तीबळें एकदा ॥
जेंवी विक्रम शालिवान शक हा तैसा किजे भूतळीं ।
धार्मीका अति आगळा चि असती या भोसल्यांचे कुळीं ॥ १०९ ॥
ऐके राजनिती कृपाहिमकरा शाहूजीसुनो भूपती ।
मिथ्या अल्प हि नाणिजे च हृदयीं हें ज्ञातियांची रिती ॥
पूर्वीचे नृपतीवतू च प्रभुजी राज्याधिकारा किजे ।
भावी भाविकता स्मरोनि हृदयीं ऐश्वर्य संपादिजे ॥ ११० ॥
कीजे स्वप्रियपालना अनुदिनीं त्या हो प्रजांचे प्रिती ।
घ्यावें आशिस भूपती हित असे शास्त्रार्थ आहे निती ॥
नेमाहून अधीक द्रव्य सहसा घेऊं नको पैं कदां ।
त्यांतें पीडणता कदापि न किजे संतुष्टवावें सदां ॥ १११ ॥

अनुक्रमणिका

आल्या दाद हि घेउनी च निकटीं क्लेशा अती पैं प्रजा ।
तेव्हां सावध होउनी च स्मरणें जाणा प्रभू श्रीअजा ॥
आधर्माभित होउनी च विचारें हें मान्य सर्वांप्रती ।
त्यांचें संकट हारुनी गुणनिधे सत्कीर्तितें वर्णिती ॥ ११२ ॥
राजद्वारिं प्रजांसि आड सहसा कोणी नये तें किजे ।
आज्ञा वेतरपाणि यांसि करणें येवूं प्रजेतें दिजे ॥
आनार्थें अलिया कदापि प्रभुजी अत्यादरें दर्शना ।
त्यांचा हेतु किजे च पूर्ण नृपती जाणा प्रजापालना ॥ ११३ ॥
त्यांचे क्लेश हरूनियां नृपवरा सौख्याप्रती अर्पिजे ।
नित्यानित्य हि सेवकांस प्रभुजी आज्ञा सकोपें किजे ॥
नेमाहूनि धनासि आधिक [उणें] पैं अल्प ही घेतल्या ।
रसना छेदुनि ते क्षणीं च नृपती धाडीं च येमालया ॥ ११४ ॥
ऐसें निष्ठुर सांगणें निशिदिनीं या सेवक
पाळावी सदया प्रजा गुणनिधे अत्यंत ...
जातीवन्त सनेम जाण वचनें देशासि संरक्षिती ।
ऐसे योजुनि ठेविं सेवक प्रभू अत्यादरें या क्षिती ॥ ११५ ॥
त्याचे स्वाधिन केलिया च नृपती जाणा प्रजापाळणा ।
अब्दामाजि तयांप्रती च अणुनी कीजे च वीचारणा ॥
ठेवूनी प्रभु हेर गुप्त चपळें सांचोल पैं घेइजे ।
नाहीं जूलुम ज्याजती च कवणा हें नित्य वीलोकिजे ॥ ११६
तकटादी निमतान खण्ड बरवा पाहोनियां रे पिका ।
त्यातें सोड हि देउनी च प्रभुजी हीशेब कीजे निका ॥
पाहणी मोजणि रास जाण करुनी संतोषवावीं कुळें ।
घर्टक्कावण ज्याजती न करणें घेऊं नको हें बळें ॥ ११७ ॥
दिधला कौल खरा करूनि प्रभु रे नीभावणी पैं कुळा ।
ऐसा अंमल चालवीं च प्रभुजी संपूर्ण पृथ्वीतळा ॥
तेणें हा जय पावशील अगळा कल्याण येणें असे ।
परपीडापरिहारणासि अवनीं अन्यत्र कोणी नसे ॥ ११८ ॥
वाणी ऊदमि वाट यांसि प्रभु रे घेवोनियां लावणी ।
त्यांतें नेमुनियां जकात निकि पैं सामाजिका ठेवुनी ॥
कुळमोझा करुनी निकाल करणें हा कौल द्यावा तया ।
ठाणीं पैं पतकीं निगावण मुखें हें आणिजे निश्चया ॥ ११९ ॥

हकदारी च [असेल] ज्याजति प्रभो रास्ती दिजे नेमुनी ।
वतनी बाब खरी परंतु गडदू नाणा प्रजालागुनी ॥
मार्गी ठेवुनि हेर गुप्त चपळें घ्यावा हि शोधो निका ।
केल्या ज्याजति नेमिल्याहुनि प्रभो शिक्षा किजे सेवका ॥ १२० ॥
राष्ट्रांमाजि स्वधर्म चालविं निका पाळूनियां ब्राह्मणां ।
हवनादी जपजाप्य जें हि करणें नाहीं तया तूळणा ॥
यजनायाजन वेदाध्यायन प्रभो घोषें अती गर्जती ।
अन्नछत्रें जगिं चालवीं च अगळीं हे धार्मिकाची निती ॥ १२१ ॥
राज्यामाजि कदापि तस्कर प्रभो नाहीं असें रे किजे ॥
हिंसादीक [हि] जार ज्यासि निकरें तात्काळ त्या दण्डिजे ॥
मातातात अलक्षता च करुनी क्लेशा सदां अर्पिती ।
ऐसे पुत्र कुटील पातकि तयां शिक्षा किजे नीगुती ॥ १२२ ॥
सासूतें छळती स्नुषा अनुदिनीं राष्ट्रीं च आयोग्यता ।
तैसे श्रीगुरुतें च शिष्य प्रभुजी येणें असे ऱ्हीमता ॥
पाहा सेवक स्वामिचें अनहिता जो वर्तला पातकी ।
त्यातें दण्ड किजे विलंब न करीं हे गोष्टि आहे निकी ॥ १२३ ॥
इत्यादी यक बेरिजा करुनियां हीशेब घ्यावा बरा ।
नाणा गांवंगना अकार गणुनी कूळारगाचा पुरा ॥
कानू कैद हि मानसीं अणुनियां पाळीं प्रजा नेटकी ।
सत्ता एक तुझी कदापि दुसरी सर्वज्ञता वाउगी ॥ १२४ ॥
हावाला मजमू सुभेस प्रभु रे नेमूनियां देइजे ।
हुजराती जवळील लोक बरवे म्हाल्यास पैं ठेविजे ॥
वतनाचा हक देशमूख अणि त्या पाटील इत्यादिकां ।
त्यांनें आडथळा कदापि न करीं संरक्षिजे लौकिका ॥ १२५ ॥
तैसा खासगिचा मुलूख अवघा जप्ती करावी बरी ।
घेऊनी प्रभु राज्यभाग नितिनें माया प्रजांची धरीं ॥
ऐशी राजनिती समर्थ नृपती हे जाणवीली असे ।
वेदाज्ञावनु वर्तणें निशिदिनीं अन्यत्रता हो नसे ॥ १२६ ॥
बाकी राहिलिया कुळास तसदी देऊं नको सर्वथा ।
दीजे सोड उरेल आण हिशेबीं नाहीं तया अन्यथा ॥
त्यांचें जीवन पाहुनी च प्रभु रे संरक्षणें या रिती ।
रोगें पीक हि गेलियावरि कदा घालूं नको ज्याजती ॥ १२७ ॥

रयतेचा जिव पाहुनी च प्रभु रे अन्नार्पिजे हो तयां ।
त्यांची रक्षणता करूनि बरवी येणें चि आहे जया ॥
ज्याला आउत बैल जाण नसल्या कैसी करावी रिती ।
ग्रामस्थांप्रति सांगुनी च प्रभु रे सांभाळिजे हे निती ॥ १२८ ॥
ठेवूनी हुजदार लेखक बरा काबील सर्वामतें ।
रत्या रक्षुनि राजभाग अपला जो नेमिला प्राप्तितें ॥
जाणा देश हि दण्डकावतु प्रभो पाळीं प्रजा सर्वदा ।
त्यातें भूपति अल्पता अनुदिनीं नाहीं कदा आपदा ॥ १२९ ॥
ऐसा अर्थ करूनियां शिवनृपा कीर्तीस विस्तारिजे ।
योग्यायोग्यविचारणा च हृदयीं हें अन्तरीं आणिजे ॥
गुह्याचें निजगुह्य जाण बरवें चित्तांत ठेवीं सदा ।
कार्याकारणता निरूपम गती अन्यंत्र नाहीं कदा ॥ १३० ॥
हुजराति पथकें बहूत रितिनें वीलोकुनी ठेविजे ।
जाणा वंशज जातिवन्त बरवे त्यांतें च नांवाजिजे ॥
जुमलेदार हि बारगीर निकटीं शौर्यत्वकर्मा अती ।
शीलेपोश करूनि नित्य प्रभुजी अत्यादरें रक्षिती ॥ १३१ ॥
वाडेयांतिल जीं मुलें चि सगुणें सौंदर्यता आसती ।
बुद्धीमन्त विलोकुनी च प्रभुजी संरक्षणें नीगुती ॥
झालोझाल हवालदार नृपती नाईक पैं ठेविजे ।
जातीवन्त घरंददाज अगळे ऐसे च वीलोकिजे ॥ १३२ ॥
भूपृष्ठीं तुज [ला] सदैव असती जे शस्त्रधारी सदा ।
त्यांचें अन्तर पाहनी गुणनिधी अर्पीं प्रभो संपदा ॥
आतपत्रादिक बाल्व्येजन करी पें चार्गें टाळती ।
विश्वासू कुळिंचे सदैव निकटीं दासत्व संपादिती ॥ १३३ ॥
ऐसें योजुनियां नृपा निशिदिनीं पैं पाळणातें करीं ।
धनधान्या वसनास अर्पुनि तयां दारिद्र्यता संहरीं ॥
निकटीं वेतरपाणि यांसि प्रभुजी योजोनियां ठेविजे ।
चातुर्ये बहुरूपवन्त विदुषां ऐसें च वीलोकिजे ॥ १३४ ॥
जाणा हो प्रमदागृहीं च प्रभु रे क्लीबांप्रती ठेविजे ।
राया त्या परिचारिकांसि चतुरां सांभाळणा योजिजे ॥
सप्ता ही वरुषांहुनी च पुरुषें जाऊं नये मन्दिरीं ।
ऐशी आट हि साक्षपें च करुनी हें नित्य चित्तीं धरीं ॥ १३५ ॥

अनुक्रमणिका

बंका भीतरीं जाण वृद्ध बरल्या विश्वासुका ठेविजे ।
त्यांचा शोध क्षणक्षणा च करणें ऐसें च आपेक्षिजे ॥
स्त्रीयाचे परिपाटिलाचि नृपती सन्मानिजे संप्रती ।
दारा एक रूपें समस्त करुनी आयोग्य नाहीं गती ॥ १३६ ॥
सुमतें भूपती विलोकुनि घटी जावें स्त्रियेमन्दिरीं ।
आधीं मुख्य हि श्रेष्ठ जाण ललना हे योग्यता वीवरीं ॥
स्त्रीयांच्या वचनास लुब्ध प्रभुजी होऊं नये रे कदा ।
वेदाज्ञाप्रतिपालनासि करणें चातुर्यचन्द्रा सदा ॥ १३७ ॥
राया गुह्य कदापि जाण अपुलें सांगों नये पैं स्त्रियां ।
तेणें घात असे कृपागुणनिधे पावे च नारे जया ॥
कार्याकारण बोलणें चि घडवीं लालित्य-संपादनीं ।
ऐसा हा नितिमार्ग श्रेष्ठ चि प्रभो वर्ते दिवायामिनी ॥ १३८ ॥
सर्वां रे ललनांवरी च प्रभुजी कीजे कृपा सारेखी ।
* * * * *
रोषें वर्तति त्यास जाण नितिनें संबोधनातें किजे ।
कलहातें सदनीं कदापि न करीं सर्वांसि सांभाळिजे ॥ १३९ ॥
ममता दाखवुनि स्त्रिया तुजप्रति अनिष्टता सांगती ।
स्त्रीयार्थू न घडे अशी च कळ या नानामतें भाविती ॥
प्रमदांचे वचनास लंपट कदा होऊं नये सर्वथा ।
याचा अर्थ हि शोधुनी च प्रभुरे मानूं नको पैं वृथा ॥ १४० ॥
परस्त्रीया अवलोकनासि न करीं शाहूजीमुनो प्राज्ञका ।
येणें येश कदापि जाण न घडे गातेल राया धका ॥
निद्रा अल्प करीं च जागृत असें श्रीरामध्यानीं सदा ।
धर्माची अभिवृद्धिता च करणें अन्यत्र नाणीं कदा ॥ १४१ ॥
नित्यानित्यविचारणा च करणें कीर्तीस विस्तारिजे ।
शत्रूचें बळ पाहुनी च प्रभु रे दुष्टास निर्दाळिजे ॥
गडकोटादिक रक्षणासि नृपती ठेवून सेना अती ।
राज्याचे सदरेवरी गुणनिधे हे मुख्य आहे रिती ॥ १४२ ॥
कपटी आधम शत्रुची निशिदिवा पैं बातमी आणिजे ।
त्याचें साधन युक्तिनें च करुनी मर्दोनिया टाकिजे ॥
कृत्रीमा रितिनें बहूत ममता लावी नृपा अन्तरीं ।
विषशस्त्रादिक हा प्रयोग करणें पैं यत्न नानापरी ॥ १४३ ॥

अनुक्रमणिका

अन्तस्थ प्रभु हेर धाडुनि सदा कीजे अती चाळणा ।
राया सावध नित्य जाण असणें संपादिजे सद्गुणा ॥
मन्त्री मुख्य विलोकुनीच प्रभुजी गुह्यार्थ त्या बोलणें ।
शत्रूंचें बळ पैं कदापि न पडे ऐशा परी वर्तणें ॥ १४४ ॥
आमित्राप्रति तूं अपार ममता दावीं प्रभो सर्वदा ।
साधावी बहुधां रिती गुणनिधे काबू त्वरें एकदा ॥
आपणाहून वरिष्टताच असल्या तो दण्डिजे भूपती ।
कीर्तीची गरिमा भरोनि उरवीं आमोघता ये क्षिती ॥ १४५ ॥
व्यसनीं मानस अल्पता हि प्रभुजी गोवूं नको सर्वथा ।
* * * शिवसागरा च नृपती आज्ञीक जाणा वृथा ॥
माया एणजळावभास चतुरा मिथ्या च आहे जनीं ।
कर्माकर्मगती विचित्र गरिमा कल्पूं नको यामिनीं ॥ १४६ ॥
तूझी राजसभा सुधर्म गतीची या भूतळीं वीलसे ।
योग्यायोग्य निरूपमा च दिसती जाणा प्रभो सरसे ॥
मन्त्री लेखक नीकटीं सुशिलता ज्ञाते सदा आसती ।
बरें दिव्य हि भूपटें चि बरवीं गन्धाक्षता या गती ॥ १४७ ॥
ऐसे राजसभेसि जाण प्रभुजी येतात पैं सर्वदा ।
मर्यादा धरुनी चि वर्तीति बहू अन्यत्र नाहीं कदा ॥
आज्ञासेतु तुझा चि एक नृपती श्रेष्ठत्व सर्वांजनीं ।
त्याची पाळणता करूनि असती एकात्मभावें मनीं ॥ १४८ ॥
जोडोनी करनीरजें निशिदिनीं जे वन्दिताती पदा ।
ऐसे सेवक आसती [बहु बरे] अन्यत्र नाहीं कदा ॥
वचनामाजि चतूर [बैसति] सभे सन्मान [ते] पावती ।
योग्यायोग्य विचारुनी गुणनिधे सुज्ञान ज्यांतें अती ॥ १४९ ॥
जाणा कैतवि जे विचार करुनी त्यांतें प्रभो दण्डिजे ।
ऐशी राजनीति समर्थ प्रभु रे अन्यत्रता नाणिजे ॥
वचनीं सादरता रसोत्पति बहू तें योग्य मानूनियां ।
नित्यानित्य तयांवरी च नृपती आमोघ कीजे दया ॥ १५० ॥
जाणा लेखक बुद्धिमन्त बरवे चातुर्य ज्ञाते असे ।
मुक्तांकीत सुवाच्य अक्षरकळा पै कल्पना वीलसे ॥
ऐसा हो गुणि नीकटीं च प्रभुजी संरक्षणें सर्वदा ।
सदया पात्र करूनियां च नृपती अर्पी अती संपदा ॥ १५१ ॥

अनुक्रमणिका

अपणाहूनि वरिष्ठ सेवक कदा ठेवूं नको भूपती ।
येणें राज्य लयासि जाइल प्रभो अज्ञानता हे निती ॥
मर्यादा अणि तो गुमान न धरी पापिष्ठ जाणा असे ।
त्याचा त्याग किजे विवेकउदधी अन्यत्रता जी नसे ॥ १५२ ॥
क्षीतींद्रा नृपती सगूण चि विवेका सेविं तूं सर्वदा ।
नित्यानित्य हि चाळणा च करणें दंडीं त्वरें दुर्मदां ॥
पागेचीं पथकें विलोकुनि प्रभो तीं नेटकीं ठेविजे ।
हुजरातींत हि मावळां गणुनियां अत्यादरें रक्षिजे ॥ १५३ ॥
जंजीरे गड कोट दुर्घट स्थळें देऊं नको ईतरां ।
येणें अप्रशिखा घडेल प्रभुजी वीचार कीजे बरा ॥
व्हावें सावध अंतरीं निशिदिवा राज्याभिवृद्धी किजे ।
शत्रू दंडुनि आवघे च नृपती येशासि संपादिजे ॥ १५४ ॥
भृत्यादीसदना कदापि नृपती जाऊं नको रे सदा ।
त्यांचा शोध करूनियां गुणानिधे लावीं तयां आपदा ॥
कार्याकारण बोलणें नृपवरा आभिज्ञता कल्पुनी ।
ऐशी राजनिती समर्थ प्रभुजी वीलोकणें शोधुनी ॥ १५५ ॥
ममआज्ञा प्रतिपाळणासि करणें शाहूजीसुनो सर्वदा ।
राज्याचा मद अंतरीं न धरितां संपादिजे संपदा ॥
अपणा रक्षुनि सावधान मतिनें शत्रू विभांडीं रणीं ।
शौर्याचे तवकें प्रताप मिरवीं आमित्र कीजे सुणी ॥ १५६ ॥
राज्याचे मदरेजरी बळकटी ठेवूनि सेना किजे ।
पाच्छाचा न धरीं तमः च प्रभु हें [त्वां] अंतरीं कल्पिजे ॥
तैसें मांडालिकादिकांस नृपती सत्त्वस्व पैं लाविजे ।
मंत्री धाडुनियां विचार विवरीं पाहूनियां योग्य जे ॥ १५७ ॥
गुह्यागुह्य हि रक्षुनी प्रकटतां दांभीक दावोनियां ।
राज्याचे स्वहितास जाण करणें येणें च आहे जया ॥
हेराची प्रभु बातमी अणवुनी वीवर्णता पैं किजे ।
शत्रूंचें बळ पाहुनी च नृपती तात्काळ त्यां दंडिजे ॥ १५८ ॥
इत्यादी वचनावरी च सहसा जाऊं नको भूपती ।
शोधूनी बरवे रिती च प्रभुजी वर्ते सदा सूमती ॥
माया दावुनियां अरीस निकरें वीलोकिजे सर्वदा ।
विश्वासा न धरीं सनेम वचनें अन्यत्र नाणीं कदा ॥ १५९ ॥

अनुक्रमणिका

जे कोणी तुजला अमोघ ममता दावूनियां वर्तती ।
हृदयीं कैतबता धरूनि प्रभुजी आघात पैं कल्पिती ॥
त्यांला नष्टपणें च भाव धरिं हें [त्वां] गुप्त संरक्षिजे ।
कार्यी सादरता असोनि नृपती आनिष्ट वीलोकिजे ॥ १६० ॥
कार्याकारण राजनीति तुजला सांगीतली भूपती ।
सज्ञानें अति जाण होउनि त्वरें वर्ते सदां भूपती ॥
यामाजी जय आगळा निशिदिनीं चातुर्यचंद्रा सदां ।
कीर्तीचीं सदनें भरूनि उरवीं आमोघता रे सदा ॥ १६१ ॥
पूर्वीं जे नृपती विचार बरवा संपादुनि वर्तले ।
वेदाज्ञा प्रतिपाळुनी च प्रभुजी कीर्तिध्वजा लाविलें ॥
सांगोपांग विधी निरूपम गमे शाबासता भूतळीं ।
केलें राज्य अखीलता [हि] विदुषा या क्षत्रियांचे कुळीं ॥ १६२ ॥
शीवाजी नृपती अखंड विलसे जिंकोनियां रे मही ।
शाहूजीचे कुळिं तूं प्रतापनिधि हा आभिज्ञते सर्व ही ॥
स्वकरें [ही] तुळजा फिरंग धरूनी दंडीं रिपू एकदा ।
ध्यावें बावन पादशासि चपळें अन्यत्र नाणीं कदा ॥ १६३ ॥
सांगोपांग विधी सनेम करुनी राज्याभिवृद्धी किजे ।
जाणावीं शिरिं रामदासवचनें तूं मस्तकीं वंदिजे ॥
नित्यानित्य ही राजनीति विचरें शाहूजीसुनो अंतरीं ।
येणें भूपति आगळा जय असे आखंड दीगांतरीं ॥ १६४ ॥
केली हे अति संरसें सुमतिनें टीका प्रभो नेटकी ।
पद्यें उत्तम योग्यता च विदुषा अन्यत्र नाहीं च कीं ॥
जाणा श्रीरघुनाथ नायक प्रभू चातुर्य तो चंद्रमा ।
आहे दीन पतीत लेखनकला पाहवी अती उत्तमा ॥ १६५ ॥
पाहा हो चित्रगुप्त नाम चि मला श्रीस्वामीनें [दीधलें] ।
जाणा शंकर भारती च प्रभुनें आखंड नावांजिलें ॥
शंभूराज धनी समर्थ मजला जीजासतीचा पती ।
त्याचा दास चतूरता च अगळी वीराजताहे क्षिती ॥ १६६ ॥

यापमाणें राजनीति राजपुत्र संभाजी राजे यांसि महाराजांनीं दृश्य केली. श्रीरामदास स्वामींचे नीतिप्रमाणें वर्तणूक करून, पुण्यश्लोक म्हणवून, सिंहासनाधीश्वर पूर्वसुकृतें जहालों. समर्थांचा आज्ञासेतु अणुमात्र उल्लंघिला नाहीं. दान, धर्म, यश, कीर्ति, शौर्य, प्रताप व क्षात्रकुळीं कुलावतंस जहालों. तुम्ही

अनुक्रमणिका

वडील पुत्र सविजयी विक्रमोपराक्रम धराभुवनीं संपादून राज्याची संरक्षणता करणें. अविचारकर्मास प्रवर्तलिया संपादिलें राज्य शत्रु अपहार करितील. आमचे मागें तुम्ही व राजाराम धाकटे पुत्र ऐक्यरूपें राहून विभागाप्रमाणें राज्य अनभवनं औरंगजेब शत्रूचा पराजय करणें. आणि स्वर्गीं आम्हांस अमोघ संतोष पाववणें. जैसा पंडुपुत्रें दिगंतीं कीर्तिध्वज अद्यापवत् लाविला तदनंतर सत्कीर्तीस पात्र होऊन सुपुत्रगरिमा स्वर्गीं आम्हास समस्त पितृगणांस गोचर करणें. हेची आज्ञा आमची. अतःपर सांगावयाची सीमा जहाली. आमचा तो अवतार पूर्ण व्हावयाचा समीप काळ आला आहे. हा दृढतर चित्तांत निशा मानून रहाटी करणें. पूर्ण राज्यलक्ष्मी आम्ही आजिदारभ्यता संपादिली ती तुम्हांस कळविली. बहुत सावधपणें जतन करणें. आमचा आतां भरंवसा न धरणें. व गडकोट जंजिरे अहद रायगिरीगड तहद चंजीचंजावर नर्मदापर्यंत मिळोन तीनशें एकसष्ट व खजाना हत्तीघोडे पागा सुमार ऐशीं हजार व जवाहीर नवरत्नांकित कापड जरा बाजरा कागदींपत्रीं रुजू केलें. घरकलह वि ना भा व न धरितां एकरूपता राहून माझें भूतळीं नाम संरक्षणें. यांत जय आहे. ऐशा उदासवृत्तीच्या गोष्टी महाराजांनीं सांगितल्यावरि संभाजी राजे [यांणीं] श्रमी होऊन नेत्रास शेलियाचा पदर लावून परम सखेदित चित्तें अश्रुपात टाकिले. गहिंवरें कंठ दाटला. हें महाराजांनीं विलोकून संभाजी राजे यांसि पोटाशीं आलिंगुन स्वकरें नेत्र पुसोन बहुतां प्रकारें समाधान केलें. श्रमी न होणें म्हणून बोलिले. आणि सुवर्णताटीं पंचामृत अन्न आणवून यथासांग भोजन केलें. परस्परें समाधान जहालें. तदनंतर संभाजी राजे यांस किल्ले पनाळियासि महाराजानीं ठेविलें. त्याजवळ जनार्दनपंत सरकारकून व सोमाजी नाईक व बाबाजी नाईक खडा वगैरे जिव्हाळियाचे ठेविले आणि संभाजी राजे यांचें समाधान केलें कीं, "आपण रायगडास जातों. धाकटे पुत्र राजाराम यांचें लग्न करून पुनः येतों. तदनंतर राज्यभराचा विचार कर्तव्यता दृढ करून वडील पुत्र तुम्ही आहां सर्व प्रकारें राज्य संरक्षण विषयाचे ठायीं भरंवसा तुमचा आहे."

ऐसें परम ममतार्थ बोलोन रायगडास महाराज टाकोटाक जलदीनें गेले. आणि राजाराम यांस शरीरसंबंध प्रतापराव सरनोबत पूर्वीं होते त्यांची कन्या परम सुंदर सुचिन्हांकित योग्य वधू शास्त्रसंमतें नेमस्त केली. घटित यथायुक्त ज्यांत वर्णावर्ण संपूर्णगुण यथाविभागें यथास्थित. तदुत्तर सुमुहूर्तें लग्नघटि निश्चयरूपता करोन

---

३२. तदनंतर—तद्वत् त्याप्रमाणें ?

३३. आजिदारभ्यता—संस्कृत शब्द वा- परूं जातां फशीं पडल्यांचें आणखी एक उदाहरण

अनुक्रमणिका

उभयपक्षीं हरिद्रालेपन व नवविध विधिशास्त्र मर्यादेनुरूप वृद्धाचार समारंभ श्रीदैवतप्रतिष्ठा करून मग लग्नाभिषेक नव वधुवरांस घालून पाणिग्रहणाविशीं यास अध्य ता करून मंत्रोच्चारें मंडपीं वर समारंभें आणून मधुपर्क विधान संपादून मंगलाष्टक-घोष-गर्जनें पीत अक्षताभिषेकें ब्राह्मणवृंदें लग्नसिद्धीतें पाववीलें. समस्तांस परमानंद जाहला. महावाद्यें मंगलदायक महाभेरी व नगारे तुतारे कर्णेबाके वाजंत्रें ढोल मृदंग झल्लरी वेणु विणे डफडिया [यांची] एक घाई लागली. तदनंतर तोफा बंदुकांची सरबत्ती जहाली. नादें अंबर कोंदलें. जयजयकाराची ध्वनी प्रवर्तली. मंडॅप सुवर्णवस्त्रें मंडित विद्युतप्राय आभि [नव] विराजली. मंडपाभीतरीं भरजरी बिछाईत गाद्या पडगाद्या टेंकणेस सफेद शाली बिछायतीवर मंडपा सुशोभित अंतरिक्ष कंदील प्रकारांतर व मुक्ताफळांचे घोंस अति रमणिक शोभा विराजली. तदुत्तर मंडपद्वारा भीतरीं श्रेष्ठ श्रेष्ठ आरसे श्रीसूर्यप्रकाश विचित्रागति जनमानसरंजनास अनेक लाविले. शिवाजी महाराज या कलियुगीं सप्तसमुद्र तेथें नवनिधी व अष्टमासिद्धि कर जोडून अहोरात्र तिष्ठत आहेत तेथें न्यून कवण पदार्थ मानावा ! संपूर्णताच सर्वही लग्नकालीं मंडपीं कशा हशा विनोद नृत्य विविध प्रकारांतर नृत्यांगना व नटवे व वेंताळीक बहुरूपी कळा कौतुकें जनमानससमुदाय मोहित करीत आहेत. तदुत्तर राजसभा. भुवनीं महाजन व अग्रगण्य षड्शास्त्रीं दशग्रंथीं महा पांडित्य भवति न भवति शास्त्रमर्यादेनुरूप वाद प्रतिवादास परतोन नृपमानसास संतुष्टता पाववितें जहाले. ब्राह्मणसमूह लक्षावधि किंबहुना अधिकोत्तर तदनंतर म ग र द जन इत्यादि अपार मिळाले. महाराज दयावंत धार्मिक समर्थांनीं द्रव्याचा जमा न धरितां दानदक्षणा स्वरूपानुरूप अमोघ अर्पिली. तैशींच वस्त्रें पात्र पाहून ब्राह्मणांस व अनुपदें गुणिजनांस दिधलीं. ब्राम्हणसंतर्पणें व षड्सअन्नें विविधप्रकारांतर घृतपाचित व दुग्धपाचित संपादिलीं. मंगलघोष मंत्रोच्चारें ब्रह्मवृंदांनीं आशीस अर्पण महाराजांस करून मंत्राक्षता वधुवरांस मस्तकीं सिंचिल्या. संपूर्ण ब्राह्मणांस कर्पुरांकित तांबूल व दक्षणा अर्पून स्वधामास बोळविलें. लग्नसमारंभ आनंदोत्कर्षें संपादिला. वधुवरें गजपृष्ठी अंबारींत आरूढवोन गृहप्रवेश महोत्साह संपादून महाराजांनीं सुनेचें नांव जानकीबाई ऐसें परम उल्हासें ठेविलें. संपूर्ण जनास भोजनें घातलीं.

महाराज परमानंदें असतां जन्मपात्रिकेंतील आयुष्यअवधीचा समय समीपता पावला. तेसमयीं श्रीमन्महाराज क्षात्र कुलावतंस श्रीराजा शिवछत्रपति सार्वभौम

४४. मुळांत सर्वत्र 'मंटप' असें आहे.
४५. हें हिचें सासरचें नांव. पण पुढे इतिहासांत ही आपल्या माहेरच्या नांवानें प्रसिद्ध झाली. तें नांव ताराबाई हें होय.

नरचूडामणि चक्रवर्ती सिंहासनाधीश्वर पुण्यश्लोक स्वामींस अकस्मात् शीतज्व-राचा प्रादुर्भाव शरीरीं जहाला. महाराज अतींद्रिय त्रिकालज्ञानी आत्मज्ञानें श्रीविष्णु-अंशावतारी सज्ञानवंत सर्वजाण महाराजांनीं आत्मज्ञानें विचार पाहतां ममभाया मिश्र शाश्वत क्वापि क्वापि नाहीं. अशाश्वत तनु मन धन आयुष्य विद्यमान विदेह जे स्वयं अवतारी दिवा कृतकर्मे समर्थ राजे व राजकुमार पुण्यश्लोक यांणीं त्रिभुवनाचे ठायीं कीर्तिध्वज लावून, इह परलोकीं साधना यथासांग संपा-दून आयुर्मर्यादेनुरूप जगीं प्रवर्त करून उत्तम लोकास साधन संपद। मही मं-डळीं खंडित राज्यत्याग करून क्षणैं एक रहावया सामर्थ्य जहालें नाहीं. एवढा श्रीकृष्ण परमात्मा त्रैलोक्यनाथ मममायास लुब्ध होऊन भक्तकार्य संपादून आयुष्यमर्यादेनुरूप मानवी शरीर त्यजून स्वस्थानास गेले. श्रीरामचंद्रादिक याचप्रमाणें. हा दृढनिश्चय महाराजांनीं हृदयीं कल्पिला. आपली आयुष्य-मर्यादा पूर्ण जहाली ऐसा निश्चय करून, संनिध निकटवर्ती असणार बहुकार्य कर्ते, अंगेजाचे धुरीण जिव्हाळियाचे परम आप्त सरकारकून व हुजरे लोक होते त्यांमध्यें विश्वासू सज्ञान नामांकित सहिष्णु जाणते यांस महाराजांनीं बोला-वून सन्निध आणिलें. सरकारकून व हुजरे येणेंप्रमाणें:—नांवनिशी बितपशील.

सरकारकून व कारकून.		हुजरे मराठे लोक.
१ मोरोपंत पेशवे.	१ रामचंद्रपंत अमात्य.	१ हिरोजी फर्जंद.
१ प्रल्हादपंत न्यायाधीश.	१ जोशीराव.	१ बाजी कदम.
१ बाळाजी आवजी प्रभू चिटणीस.	१ निळकंठ येसाजी प्रभू पारसनिवीस.	१ सूर्याजी कडेसर.
		१ बाबाजी गाडगे.
१ गंगाधर जनार्दन नाईक.	१ रावजी सोमनाथ.	१ थाकाजी सरखवास.
	१ आबाजी महादेव.	१ महादाजी नाईक पानसंबळ.
	९	६

येणेंप्रमाणें मातबर लोक जवळी बोलावून त्यांस महाराजांनीं सांगितलें कीं, आपल्या आयुष्याची अवधी जहाली. आपण कैलासभुवनास श्रीपार्वतीरमण सदाशिव यांचे दर्शनास जाणार. ऐशी शरीरअवस्था विलोकून किल्ले पन्हाळ्या-वरि संभाजीराजे वडील पुत्र यांसि व राजाराम यांस राज्याचा विभाग करून उभयतां पुत्रांस देत होतों. तेसमयीं संभाजी राजे यांणीं ऐकिलें नाहीं. शेवट आपला निदान समयो दिसतो. अतःपर आपला देह राहत नाहीं. हें राज्य मीं शिवसंज्ञानें चाळीस लक्ष होनांचें व पुणें महाल होता त्यावरि एक कोट

४६. कापि=कोठेंही ग्रंथकारास संस्कृत शब्दांचा प्रयोग करण्याची जी हौस तिचें हें आणखी एक उदाहरण.

अनुक्रमणिका

होनांचें राज्य पैदा केलें. व गडकोट जंजिरे व लष्कर पागा अशी मिळविली. परंतु आमचे माघारें हें राज्यसंरक्षण मर्दुमीनें व हिमतीनें करणार ऐसा पुत्र विक्रमोपराक्रमी नाहीं. राजाराम वांचला तरि तो एक हें राज्य वृद्धीतें पावील. संभाजी राजे वडील जाणते आहेत. परंतु बुद्धि अवनीतीची. त्यास अनोपॉय.[४७] आपण तो प्रयाण करितों. तुम्ही सरकारकून व हुजरे लोक मराठे कॅदीम[४८] राज्यांतील आहां. तुम्हांस या गोष्टी पूर्ण कळल्या असाव्या. आपणा माघारें संभाजी राजे पराक्रमानें राज्य सर्व आटोपितील.[४९] लष्कर भारी नामांकित मर्दाने लोक ज्यांणीं जिवाच्यां कष्ट मेहनत करून स्वामिकार्य केलें संभाजी राजा म्हणोन त्याकडे डौल देऊन त्याचें मन रखून मिळतील.[५०] राजाराम धाकटे यांजकडे लष्कर येणार नाहीं. सरकारकून राजाराम याचा पक्ष धरून उभयतांस राज्य वांटून दोनही राज्यें करून करा म्हणतील. शेवट लष्करचे मराठे व कारकून यांसी [संभाजी राजे] मारितील. तेव्हां ब्रम्हहत्या होईल. पुढें मराठे लष्करचे सरदार मारितील व धरितील. इजत घेईल. लहान छोटेखानी याचा पगडा पडेल. थोर लोक जाणते शहाणे नामांकित घरंदाज ज्यांणीं राज्यांत श्रमसाहस केलें, निदानीं महाराजांस कार्यास आले, त्यांचा संभाजी अपमान करून चाल मोडितील. तेणें राज्य अस्थिर होईल. संभाजी राजे कैफ खाऊं लागेल. हमेशा लटके भाषण करील. क्षण एक वचनाचा भरंवसा नाहीं. मति भ्रंशता होऊन येईल. मनुष्य म्हणजे दृष्टीपुढें तृणवत. बेनैवा[५१] होऊन मनुष्यांचा प्राण घेईल. मदांधपणें वर्तेल. आषकबाजी करील. गडकोट व देशामध्यें अनायक होईल. राजा पराक्रम करणार नाहीं. निर्दय अविचारी कृतघ्न जनास होईल. द्रव्य खजाना वस्त्रें अलंकार बेमुबलक खर्च करून संपत्तीचा अगदीं नाश करील. याची वर्तणूक अविचार कर्माची ऐकून औरंगजेब पादशाहा दिल्लीहून बावीस अमीरूलउमराव वजीर सहित वीस पंचवीस लक्ष फौजेनिशीं स्वतः चालोन येईल. विजापूर भागानगर बेदर तख्त दौलताबाद बलात्कारें शासन पोंहोंचवून घेईल. तदनंतर जोरा पोंहोंचवून राज्य घेऊन यश संपादील. शेवट संभाजी राजे यांस दगा

---

४७. अनोपाय=अनुपाय.

४८. कदीम जुने, पुराणें.

४९. ' आटोपितील ' या शब्दापुढें " ऐसें नाहीं " असे दोन शब्द मूळांत आहेत पण ते हस्तदोषानें पडले असावे असें पुढील संदर्भावरून दिसून येईल.

५०. ' मिळतील ' या शब्दापुढें " ऐसा प्रसंग दिसत नाहीं " असे चार शब्द मूळांत आहेत पण ते हस्तदोषानें पडले असावे असें पुढील संदर्भावरून स्पष्ट होईल.

५१. बेनवा–बेशुद्ध, भांबावलेला.

ईल. जेणें गैति मलीक अंबेरांनीं निजामशाही बुडविली त्याचा पुत्र फत्ते- लीक त्या माघारां जह्याला त्यांणीं जैशी पादशाही बुडविली तो न्याय संभाजी राजा करील. तदनंतर राजाराम राज्य करूं लागेल. तेव्हां संभाजी राजे यांणीं गमाविलें राज्य साधील.. मजपेक्षां पराक्रम अधिक करील. हीं ज्येष्ठ पुत्राचीं लक्षणें आहेत. व कारकून यामध्यें माझे सरकारकून यांस संतोष संभाजी राजे देत नाहींत. अविचार कर्म करून मारून टाकील. एक प्रल्हाद निराजी व रामचंद्र निळकंट हे दोघे पराक्रमी होतील. निळोपंत प्रधान होईल. स्वरूपभाव रक्षून रहातील. या पुढें कोणी होणार होतील. मराठियांमध्यें बहुतांस संभाजी मोडील. उरल्या बाबाजी घोरपडा व संताजी घोरपडा व धनाजी जाधव वांचतील, मोठे पराक्रम करितील. मोडलें राज्य हे मराठे व सरकारकून सांवरतील. येणेंप्रमाणें होईल. ऐसें महाराज बोलले.

तेसमयीं सर्वांचे कंठ दाटोन आले. नेत्रांतून जल स्रवों लागलें. परम दुःखित जहाले. मग महाराज बोलले कीं, "तुम्ही अणुमात्र श्रमी होऊं नका, हा मानवी शरीरास श्रीईश्वरें मृत्यु नेमिला आहे. मागें कृता त्रेता द्वापारयुगांत लक्षावधि दहासहस्र वर्षें आयुष्य, या कलियुगांत शत, याप्रमाणें श्रीविधीनें मानवांस आयुष्य युगपरत्वें निर्मिलें आहे. शाश्वत नाहीं. असें असतां मोहमज्जन अज्ञानमतीस मद हा प्रकार त्याचे सज्ञानसिंधुच जाणतात. धन सुत जाया वीरश्री पराक्रम अहंता मिथ्या मोहास लुब्ध जहालिया हितावह नव्हे. जे काळीं जें घडणें तें प्रमाण मानून निरपेक्षित चित्तें बर्तावें हेंच प्रमाण. निगम वदतो. तपशील:—

अनश्वर हा देह जाणा । मिथ्यामाया अवलक्षणा ।
तेथें विचार ज्ञानार्क किरणा । स्पर्शों नये सर्वथा ॥ १ ॥
जनित कर्माची गहना गती । त्यातें वैष्णवी मायेचीं भ्रांती ।
जैशी बुद्‌बुदसमूहाची उत्पत्ती । कोठें कांहीं दिसेना ॥ २ ॥
अधर्में वर्तला तरी नर । त्यास कैंचा सुखोपचार ।
तये भ्रांतीतें उत्तर । नरक घोर वाहताती ॥ ३ ॥
करूनि अज्ञानाचा पसार । भ्रांतीमय करिती अनाचार ।
लक्ष्मीमदाचा सागर । पूर्ण पात्रें भरूनियां ॥ ४ ॥
येथें सारासार एक जाणें । सत्य सद्भावें वर्तणें ।
करूनियां जगपाळणें । कीर्ती कीजे भूलोकीं ॥ ५ ॥

५२. जेणेंगति=ज्याप्रमाणें.

५३. "मळीक अंबर" याणें तर निजामशाही कांहीं दिवस राखिली; पण त्याच्या मुलानें ती बुडविली.

मनोवृत्तिग्रामण्याचा अर्थ । भ्रमाचा चुकवावा अनर्थ ।
अविचार कर्माचा स्वार्थ । कल्पूं नये पां ॥ ६ ॥
अंतीं मती स्वागती भावितां । देह निमालिया कैंची ममता ।
आपणा आपण आणुनी चित्ता । विदेहित्वें वर्तावें ॥ ७ ॥
ऐसा वदला शिव नरेंद्र । जो शांतिक्षमेचा समुद्र ।
शौर्य कर्मा महारुद्र । सुबुद्धीचा चंद्रमा ॥ ८ ॥

मागें कित्येक उत्पन्न जहाले. मम मायेनें वेष्टिले. अंतकाळीं निमाले. मृत्युलोकी समस्त हाच चराचर मार्ग लागलाच आहे. जो जो यत्न करणें तो अष्टप्रधानांनीं निस्सीमता केला. महा वैद्य धन्वंतरियासमान संपूर्ण ज्यास नौं द द ज्ञानी चिन्हाचिन्ह जाणते यांणीं ज्वर उपशमनार्थ महामात्रा हेमगर्भादि त्रैलोक्यचितामणि इत्यादिक वनस्पति व काढे व तदनंतर अनुष्ठानें विविध प्रकारांतर व श्रीसूर्यास नमस्कार अर्घ्यप्रदानादि अश्वत्थप्रदक्षिणा व श्री तुलसी प्रदक्षिणा व श्रीशिवलिंगास अतिरुद्र व लघुरुद्र व दधिभात लेपन व तसेच जाणते मांत्रिक शतानुशत व देवधर्म बहुत भगीरथ प्रयत्न महाराजांकारणें केले. व श्री कुलदेवतेस-गोंधळ मानसिक नवसाचे घातले. याप्रमाणें महद्यत्न करावयास अंतराय मंत्री यांणीं व समस्तांनीं केला नाहीं. परंतु आयुष्यावधि पूर्ण अहाली. तेव्हां सहजच यत्न मानवी कुंठित जहाले. महाराज बोलिले कीं आतां यत्न करूं नका. आम्ही स्वर्गभुवनास जावयाति सिद्ध जहालों. सावध असणें. आमचे मागें क्रियापूर्वक राज्य संरक्षणें. आमचा हेतु राहून गेला जे संपूर्ण पृथ्वी जिंकिली, परंतु श्रीभागीरथी करमुक्त करून अटक नदी पार होऊन रूमशाम बद्रिकाश्रमपर्यंत शासन चालवावें, दिल्ली तख्त घ्यावें, ऐसा उत्कंठित हेतु असतां आयुष्यहरण जहालें. परंतु पुनः संभाजी राजे यांचे उदरीं जन्म घ्यावा किंवा राजाराम उदरीं घ्यावा ह्या गोष्टी मानसिक घडोन येतील. तुम्ही या जहाले गोष्टीचा वारंवार शोक न करितां विवेकमार्गें चित्ताचें समाधान असो देणें. आतां तुम्हीं समस्त बाहेर जाणें. महाराज स्वर्गधामास जातेसमयीं परम अनिष्ट दुष्ट चिन्हें जहालीं. गृध्र नगरावरि सहस्त्रावधि फिरों लागले. भालूशब्द व दिवाभीत उलूकांचे शब्द व श्वानरूप व अष्टोदिशा धुंद [होऊन] सूर्य अदृश्य जहाला. निबिड अंधःकार पडला. हीं चिन्हें सुज्ञ पांडित्यें व बुधजनांस गोचर जहालीं. इतक्यांत महाराज म्हणों लागले कीं घटिका पूर्ण भरली. या समयीं सावधता असोन श्रीरामनाम स्मरण करितों. म्हणून अवधियांस बाहिर बसविलें आणि महाराजांनीं भागीरथीचें उदक आणवून स्नान

---

५४. 'नाडीज्ञान' तर नव्हे ?

केलें. संपूर्ण सर्वांगास अग्निहोत्राचें भस्मलेपन करून योगाभ्यासास महाराज शिवराज सार्वभौम प्रवर्तले. आत्मा आकर्षण करून ब्रह्मस्थानीं नेऊन दशम- द्वारें प्रयाण सार्वभौम शिवनृपतीनें इहलोक त्यजोन उत्तम लोकास विमानीं श्री- विष्णु शिव दूत सहित रुढोन घंटानाद किंकणी शब्द गजरें प्रयाण केलें. त्यु लोकींचें जड शरीर अचेतन राहिलें. महाराजांचें देहावसान किल्ला रायगड जतस्त येथें [झालें.]

तेसमयीं पृथ्वीप्रलय होऊन आला. संपूर्ण जनांनीं आक्रांत मांडिला. अष्ट धान व वाडियांतील मुलें व हुजरे व माहोलीं माहालींचे हवालदार व निशिंदे[५५] मांडलिक लोक व सरदार शिपाई व बाजे लोक व कारकून व दास दासी दी- र्घस्वरें रुदन करूं लागले. व महाराजांची जननी व मुख्य स्त्री पट्टराणी सईई- बाई साहेब व धाकटे पुत्र राजाराम व उपाध्ये व जोशीराव चिटणीस फारसनिवीस महाराजांचें परम प्रीतीचें पात्र समस्त जनावरें रावे मैना मयोर व चित्ते व चितळे सांबरें वगैरे व हत्ती घोडे संपूर्ण सखेदित शोक करूं लागले. महाप्रलय समस्तांस जहाला. महाराज नरचूडामणि श्री- शिवराजेंद्र छत्रपति सार्वभौम अवनीपालक जनेश्वर समर्थांनीं अवतार पूर्ण केला. रात्रभागीं जाडीं इंद्रधनुष्यें सुरेख निघालीं व महातारांगणें पतन जहालीं. चंद्र- बिंबास भोंवतें खळें भ्रष्ठ पडलें. व सूर्यमंडल आच्छादिलें. श्रीशंभूमहादेवाचें तळें मालोजी राजे यांणीं बांधिलें तें आटलें. गैबीशब्दांची महाध्वनी जहाली. भूमिकंप होऊन धरा तळीं तरकली. श्रीतुळजापूर निवासिनी जगदंबाचें अक- स्मात नाकांतील मुक्ताफळ गळोन भूमीवरि पडलें. कल्होळ तीर्थ आटलें. श्री- पंढरीस पांडुरंगाचीं कपाटें लागलीं. श्रीकृष्णा दीर्घघोषें व × × श्रीजेजोरीस महाशब्द जहाला. तैसेंच चाफळीं दुश्चिन्हें जहालीं. श्रीप्रताप दुर्गी दीपक नसतां थोर उभाळा होऊन शांत जहाला. ऐशीं अरिष्टें होऊन आलीं.

तदुत्तर महाराज सार्वभौमाचें कलिवर चंदनकाष्टें बेलकाष्टें व कृष्णागर कुं- कुमागर व देवद्वार श्रीतुलसीकाष्टें यांचीं स्मशानीं भूमिकेस शय्या करून अग्नि- संस्कार केला. अंतःपुरांत सर्वांनीं खेद अतिशयेशीं मांडिला. हाहाकार भूत- ळीं प्रवर्तला. उत्तरकार्य सांगोपांग शास्त्रमर्यादेनुरूप कनिष्ठ पुत्र राजाराम यां- णीं संपादिलें. ब्राह्मणांस गजदानें व अश्वदान व गाई म्हैशी उष्ट्र व हेम रौप्य दानें व महावस्त्रें ऊर्णा व जरतारी दानें व दासदासी व शिबिका मंचक

---

५५. निशिंदा=निविशिंदा=लेखक, का- रकून.

५६ सईबाई तर पूर्वीच मृत्यु पावली होती.

५७. गैबी=गुप्त.

५८. तरकली=तडकली.

५९. पुढील २ | ३ अक्षरें फाटून गेलीं.

६०. उभाळा=उन्हाळा, ज्वाला ?

समयादिक पात्रें व शस्त्रें व धनुष्यें व आतपत्रें व चामरें व व्यजनें व इक्षु वपुष्पें व पुस्तकें व कलश व ग्रामभूमि व अमोप द्रव्य व वापिका व गृहदानें देऊन संपर्ण ब्राम्हणांस व गोरगरीब फकीरांस अपरमित संतुष्टविलें. अग्रहारें यावत् चंद्र-सूर्य तावतत्काल ब्राम्हणांस धरा अर्पण केली.

ऐसे शिवाजी महाराज नरचूडामणी नरदेही उत्पन्न जहालियापासून देहावसान पावेतों अद्वितीय असाधारण अमानुषी कृतकर्म पटुतर प्रौढ प्रताप महीमंडलांत अखिल युगयुगांतरांचे ठायीं पुण्यश्लोक गरिमा दिवादिकल्प गर्जना करीत आहे. शिवाजी महाराज साक्षात श्रीविष्णु अंशअवतारी, पुन्हा सृष्टिकर्ते, यांणीं जगविख्यात अभिनव विक्रमोपराक्रमाची अभिवृद्धता करून नवीन शक सिंहासनाधीश्वर जहालियांपासून परंपरा शिवनृपतिशक धराभुवनीं रूढला आहे. धन्यता शिवाजी महाराजांची ! या कलियुगीं अप्रतिम, उपमाच नाहीं. संपूर्ण नर्मदेपासून श्रीरामेश्वरपर्यंत एकछत्री एकाज्ञा रामराज्य करून कीर्ति संपादली. तदनंतर चौऱ्यायशीं बंदरें फिरंगी देश व अरबदेश व नायमारें देश व चंगदेश व वलंदेजाचा देश व हबसाण वगैरा टोपीकर करभार भिऊन देऊं लागले. मुलुख काबीज केला. अदलशाही व कुतुबशाही निजामशाही व समुद्रांतील बावीस पादशहा यांसि शिक्षास्पद करून जिंकिलें. नवेंच राज्य शिवाजी महाराजांनीं पैदा केलें. मराठे यांचे क्षत्री होऊन सार्वभौम छत्रपति हिंदुपति बादशहा सिंहासनाधीश्वर महाराज जहाले. अंतीं स्वइच्छा मरण संपादून कैलासभुवनास गेले. याप्रमाणें पूर्वी जहाले नाहीं. हें समस्त महाराजांचें वंशकुलास व समस्त जनांस महाराजांचा महाप्रताप कळला असावा.

हें पुण्यश्लोक शिवाजी महाराज छत्रपति जनेश्वर यांचें चरित्र जो कोणी भक्तीनें नित्य श्रवण करील त्यास ऐश्वर्य पराक्रम व धर्म यश दान कीर्ति जय भक्ति चारण [!] बुद्धि सत्कर्म धैर्य चातुर्य गांभीर्य शौर्य तूर्य माधुर्य अ धीय अमोघ संपत्ति पुत्रपौत्रादि प्राप्त होऊन श्री भागीरथीस्नान व गयावर्जन व संपूर्ण तीर्थे व तीर्थराज स्नानाचे पुण्याचा फलादेश घडोन येईल. निपुत्रिका पुत्र होतील. निर्धनासि धन होईल. अपेशी यशवंत होतील. रोगिप्राणियाचे रोग परिहार होतील. शत्रु किंकर होतील. पुत्रपौत्रादि वंशपरंपरेनें सुखरूप असतील.

हें शिवआख्यान अनंतपुत्र कृष्णनाम याणें केलें. चंद्रीमध्यें ईश्वरनाम संवत्सर चैत्र शु॥ प्रतीपदा तद्दिनीं बखर महाराजांची समाप्त जहाली. गत शालिवाहन शके १६१६ सोळाशें सोळा. अनंत कृष्णाजींनीं निर्मिली. तदनंतर

६१. नायमार=नाईर लोक असावे.

अनुक्रमणिका

बावन होते. त्यापैकीं एक पुत्र बुद्धिसिंग यानें राजास विनंति केली कीं, आपण सहपरिवार झाडींत लोहगड आहे तेथें जावें. मी बंगसाकडे जातों. तेथें जैशी कवायत घडेल तसें फरीन आणि बातमी तुम्हांस लिहीत जाईन. ह्याप्रमाणें विनंति केली. ती राजास मान्य झाली. त्यावरून सहपरिवारें लोहगडास गेला. बुद्धिसिंग शंभर स्वार घेऊन बंगसाकडे गेला. नजर देऊन भेटला आणि वर्तमान सांगितलें कीं, छत्रसाल माझा पिता यास मी बहुता प्रकारें सांगितलें कीं, बंगससाहेबांस भेटून बंगससाहेबांचे हातें पातशाहाची भेट घेणें म्हणजे सर्व बंदोबस्त होईल. म्हणून मी किती प्रकारें सांगितलें! परंतु न ऐकतां झाडून झाडींत पळून गेले. मी साहेबांकडे आलों. त्यास कळेल त्याप्रमाणें करावें. मी राज्यांतील माहितगार आहें. चार किल्ले जबरदस्त आहेत ते सर करून देतों. असें ऐकून बंगसानें बुद्धिसिंगाची खातरजमा करून मेजवानी केली आणि १००० रुपये दिले. बंगसास सांगितलें कीं, जयपुर किल्ला तुम्हांस देववितों. असें म्हणोन बंगसाची फौज घेऊन किल्ला लढून घेतला. ठाणें बंगसाचें बसविलें. एक दिवशीं राजपुत्र बोलला कीं, पन्हा किल्ला घ्यावा. त्याजवरून त्याजबरोबर फौज देऊन तोफा वगैरे पोख्त सामान देऊन रवाना केला. त्यानें येऊन पन्हा किल्ल्यास वेढा घातला. किल्लेदार पानोसिंग बापाचे हातचा त्यास लिहून पाठविलें कीं, तुम्ही निघून जावें. किल्लेदार पानोसिंग येऊन भेटला. किल्ला द्यावा असा करार करून राजपुत्र लष्करांत आला. तोफेचे मोरचे देऊन किल्ल्यावर हल्ला करून किल्ला घेतला. बंगसाकडील चार भले मनुष्य वर चढविले. ठाणें बसविलें. राजपुत्र बंगसाकडे आला. बंगस सुप्रसन्न होऊन जडावाचीं कडीं व मोत्यांची कंठी व तुरा व शिरपेंच देऊन पंचवीस हजार रुपये दिले. राजपुत्रानें सांगितलें कीं, पन्हा किल्ला आपला आहे व शहर चांगलें आहे तेथें जाऊन रहावें. नंतर राणीपुरा चांगला किल्ला आहे तो ही हस्तगत करून देतों अशी मसलत करून पन्हा शहरास बंगस जाऊन राहिले. हें वर्तमान बुद्धिसिंग यानें कोणास न कळतां छत्रसालास लिहून पाठविलें कीं तुम्ही सर्व फौज सिद्ध करावी. जे दिवशीं लिहूं ते दिवशीं दाखल व्हावें. असें लिहून पाठविलें आणि राणीपुरा किल्ला तो ही घेऊन दिला. अर्ज केला कीं मुलूख आपले हाताखालीं आहे. फौज कशास पाहिजे. असें सांगून फौज दहा हजार ठेविली. पन्नास हजार फौज दिल्लीकडे लावून दिली. छत्रसालास नेम लिहून पाठविला. त्याप्रमाणें चाळीस हजार फौज घेऊन छत्रसाल पन्हाशहरास आला. घेरा घातला. बाजीराव धांवदाणा घेत होते ते ही येऊन पोहोंचले. बंगस व चार कारभारी सुद्धां

किल्ल्यांतच होते. छत्रसाल यांणीं किल्ला घेतला. बंगस व चौघे कार-भारी कैद केले. बाहेर बंगसाची फौज होती ती बाजीराव साहेब यांनीं लु-टली. राजा पूर्ववत प्रमाणें किल्ल्यावा झाडून बंदोबस्त करून राज्य करूं लागला. बाजीराव साहेब यांची बहुत प्रकारें मुदारत येऊन एक कळवंतीण मस्तानी खूपसुरत नजर दिली आणि खंडणी देऊन शिवाय मुलूख बुंदेल-खंडचा दिला व राजापासून मुलूख घेतला व जाटांपासून मुलूख घेतला. ए-कूण पन्नास लक्षांचा मुलूख सर केला. सरकारचा अंमल पाहिजे या-स्तव याजवर अंमल करण्यास कोण योजावा याची तजवीज होती. जवळ कोणी मनुष्य नाहीं. यामुळें गोविंद शागीर्द खरे कराडा होता. त्यास वि-चारिलें. त्यानें सांगितलें कीं आपली आज्ञा झाली तर मी हजर आहे. त्यास तेथें ठेविलें. त्यानें मुलखांत ठाणीं बसवून शिवाय मुलूख काबीज केला. सु-भेदारी कर्ते झाले. तेव्हा बुंदेलखंडांत खरे याचा अंमल सुरू झाला. बाजीराव साहेब दरमजल साताऱ्यास आले. तीस हजार फौज जवळ ठेविली. नि-वेंद झाले.

कोठें रहाण्यास जागा पाहून किल्ला बांधावा व यजमानापासून दूर असावें म्हणून बाजीराव साहेब लोहगांवास आले. दोहीं नद्यांचा संगम पाहून पु-णेवाडी लोहगांव परगण्यांतील तेथें किल्ला बांधावयास सांगितलें. निम्मे कि-ल्ला तयार झाल्यावर राजआज्ञा झाली कीं, संगीन काम पुरतें न करावें. त्या-जवरून काम पुरतें न झालें. राज्यकारभार साताऱ्यास चालूं लागला. चिमा-जी आपा साहेब स्वारीची तयारी करून हिंदुस्थानांत गेले. उज्जनीस दया-शिंग सुभेदार होता त्याजवर जाऊन लढाई मातबर करून सुभा बुडविला. मुलूख सरकारांत घेतला. महाराजांचे राज्याची वृद्धि करीत चालले. मल्हारजी होळकर व राणोजी शिंदे हे उभयतां सरदार सलाबतीचे [त्यांनीं] दिवसें-दिवस राज्य आक्रमिलें. त्या स्वारीहून देशीं आल्यावर महाराजांचे दर्शनास गेले.

कोंकणांत शामलानें उपद्रव करून तमाम किल्ले घेतले. त्याजवर मोहीम करावयाची मर्जी महाराजांची. परंतु जंजिरा समुद्रांत हस्तगत होणें कठीण व गड व किल्ले मजबूत. तेव्हां कांहीं फितूर असावा याजकरितां शेख सुभेदार होता त्याजकडे राज्यकारण करून फितूर केला. शेखजीचें व सिद्दीचें चि-त्त शुद्ध नव्हतें. याजमुळें फितूर करावया जागा झाली. राजपुरीस दाखल झाल्यावर पन्नास हजार रुपये द्यावें असा करार करून ठेविला. सिद्दी याकुब वारले. ते समयीं त्यांचा वडील पुत्र सिद्दी सुरोन याकुद बावा आबूल

अनुक्रमणिका

जंजिऱ्यांत राहिला. धाकटा लेक सिद्दी अबूल रहिमान मुरदा दहन करावयाकरितां राजपुरीस आला. तों सिद्दी अबूल व सिद्दी याकूब व सिद्दी अमर व सिद्दी रहावर या चौघांनीं थोरल्याला जिवें मारून जंजिऱ्याचे दरवाजे घेऊन किल्ला बळकाविला. सिद्दी अबूल रहिमान मुरद्याबरोबर आला तो राहिला. त्या समयीं वकिलाचें पत्र श्रीमंत बाजीराव पेशवे यांस येतांच कूच करून मोठमोठ्या मजली करून राजपुरीस दाखल झाले. जंजिऱ्यांत खबर पोहोंचतांच सिद्दी रहावर लोकांसुद्धां बाहेर आला. बरुजऱ्यावर लढाई होऊन सिद्दी रहावर पडला. रावसाहेबांच्या मोरच्यांवर फत्तेसिंग भोंसले व राव प्रतिनिधी होते. किल्ले कोट अवचितगड, सुरगड, बिरवाडी, तळें, घोसाळें, श्रीसंगमेश्वर कऱ्हाड, महाड, रायगड घेतले. सिद्दी अबूल रहिमान सांपडला. तो सहा महिने रावसाहेब यांजवळच होता. नंतर तह करून सिद्दी अबूल रहिमान यास जंजिऱ्यांत तक्तावर बसवून आपले किल्ले माघारे घेतले. पैकीं रायगड व महाड हुजूर महाराजांनीं ठेवून वरकड किल्ल्यांचा बंदोबस्त रावसाहेब यांनीं केला. त्याचें राज्य सात लक्षांचें होतें त्या पैकीं एक लाख रुपये खंडणी करार करून बाकी सहा लक्ष त्याजकडे ठेविले. तह करून पुण्यास येऊन राजदर्शनास गेले.

कान्होजी आंग्रे सरखेल कुलाब्यास होते. ते शके १६५२ विरोधकृतनाम संवत्सर या सालीं वारल्यावर त्यांचे वडील पुत्र सखोजी आंग्रे शके १६५९ प्रमोदीनाम संवत्सरे या सालांत वारले. धाकटे संभाजी आंग्रे विजयदुर्गास होते. ते कुलाब्यास येऊन धोंडजी आंग्रे यांस कुलाब्यास नेऊन बंदोबस्त करून विजयदुर्गास गेले. संभाजी आंग्रे व मानाजी आंग्रे यांचा पेंच होता. त्यामुळें संभाजी आंग्रे पळोन आले. फिरंग्याचे आश्रयास रेवदंड्यास गेले. संभाजी आंग्रे विजयदुर्गाकडे गेल्यावर मानाजी आंग्रे कुलाब्यास जाऊन किल्ला हस्तगत करून [राहिले] हें वर्तमान संभाजी यांस कळतां च आरमार सुद्धां धांवून आले. ते समयीं मानाजी आंग्रे यांचें पत्र येतांच बाजीराव साहेब व आपासाहेब निघोन दरमजल जाऊन कुलाब्यास पोंचले. मानाजी आंग्रे यांची कुमक [केली] ते समयीं राजमाची व कोयळा हे किल्ले, बेरेटी व छत्तिसी हे दोन महाल, सरकारांत घेतले. नंतर पुण्यास आले. राजदर्शनास गेले.

त्यावर बसईसाष्टीकडील भेद आला. यास्तव हाशमी मावळे लोक

---

१४ बाजीराव.

१५. ग्रांट डफ साहेब कान्होजी इ स. १७२८ त म्ह० शके १६५० वारला असें म्हणतात.

१६. इ. स. १७२१त असें ग्रांट डफ म्हणतो.

अनुक्रमणिका

कोंकणे चाकरीस ठेवून खंडोजी मानकर व रामाजी महादेव यांस पाठविले. त्यांनीं नलद जाऊन कल्याणची खाडी उतरून जाऊन साष्टी घेतली. शंकराजी केशव यांस वसईस रवाना केलें. ते गोखिवऱ्याचे शहराजवळ जाऊन राहिले. हें वर्तमान गोव्यास फिरंगी यांस कळलें. फिरंग्यांनीं तयारी केली. ती बातमी इंग्रजास मुंबईस आली. त्यांनीं पत्र बाजीराव साहेबांस पाठविलें कीं, तह करावा नाहीं तर फिरंगी येऊन साष्टी घेतो. मसलतीस खर्च केला तो व्यर्थ होऊन लोक मारले जातात. त्याचें उत्तर समर्पक पाठवून ते च समयीं मल्हारजी होळकर यांस साष्टीस कुमकेस पाठवून दिले. ते जाऊन पोहोंचले. तों फिरंगी जहाजांची तयारी करून साष्टीस पाणबुरूजाजवळ आला. ते समयीं साष्टीवरून तोफांची मारगिरी करून जहाजांवर दोन कप्तान होते ते गोळ्यानें ठार पाडले. जहाजें निघून गेलीं. कदाचित फिरोन फिरंगी येईल याजकरितां गोव्यास पायबंद बसवावा म्हणून त्र्यंबकराव नारायण घोरपडे हजार फौजेनिशीं पाठविले. त्यांनीं साष्टीवरदेश मारून मुलुख तारण केला. त्याजवर आपासाहेब व राणोजी शिंदे [यांनीं] वसई प्रांतीं जाऊन शिरगांवतारापूर घेतलें. ते समयीं बाजी भिमराव कामास आले. सदहू किल्ल्याचा बंदोबस्त करून वसईस आले. किल्ल्यास मोरचे देऊन सुरुंग खणोन किल्ला जेर केला. त्या समयीं बादशाही इराणीहून दिल्लीवर चढाई करून आला. तेव्हां फौजेविषयीं पादशाहाचा फरमान आला. त्याजवरून बाजीराव यांचें पत्र आपा साहेबांस गेलें कीं, वसईचे मोरचे राखून दिल्लीच्या स्वारीस येऊन मातबर कार्य करावें येविषयीं महाराजांची आज्ञा झाली आहे. त्याचें, वसईचा शह सोडावयाची मर्जी आपासाहेबांची नाहीं असें, उत्तर आलें. यामुळें दिल्लीस जाणें न झालें. नादरशाहा इराणी दिल्लीस येऊन दिल्ली लुटून सवा प्रहर कत्तल करून खजिना घेऊन गेला. वसईच्या मसलतीस मुबलख पैका रावसाहेब यांनीं पाठविला. वसई किल्ल्यास मोरचे देऊन सुरुंग खणून किल्ला जेर केला. गोव्याची कुमक न येई तेव्हां फिरंगी किल्ला देऊन गोव्यास जाऊन पूर्तकालास गेला. आपासाहेब वसईचा सुभा शंकराजी केशव व सारणीचा सुभा खंडोजी मानकर याजकडे सांगून आपण सरदारांसुद्धां पुण्यास आले. वसईच्या मसलतीस बारा चौदा हजार माणूस स्वार हशम कामास आले. आपासाहेब यांनीं वसईच्या मसलतीस भगीरथ प्रयत्न करून फिरंगाण हस्तगत करून धर्मराज्य हिंदुधर्माची स्थापना केली.

दसरा जाहाल्यावर फौज तयार केली. वाड्याचें काम पुण्याचें चालू

---

१७. इ. स. १७३८ त. | १८. इ. स. १७३९ त.

अनुक्रमणिका

होतें. मस्तानीचा महाल तयार करविला आणि जागजागां चौक, सदरा, जामदार-खाने व शिलेखाने व तोफखाने, कोठी तयार करविली. मस्तानी कळवांतीण छत्रसाल राजानें दिली ती बाजीराव साहेबांनीं राखिली होती. बाजीराव साहेब फौज तयार करून हिंदुस्थानांत गेले.

इकडे संभाजी आंग्रे फिरून कुलाब्यास आले. ते समयीं मानाजी आंग्रे यांचे पुत्र येतांच आपासाहेब दर मजल कूच करून कुलाब्यास गेले. तुळाजी आंग्रे संभाजी आंग्रे यांजबराबर होते. युद्धप्रसंग होते समयीं तुळाजी आंग्रे यांस धरून नेलें. मानाजी आंग्रे बनायतमहा यांपासून पाली व मिरगड सरकारांत घेतला. आपासाहेब पुण्यास आले. बाजीराव साहेब श्री-ओंकारमानधाता प्रांतास आले. चार दिवस मुक्काम होता. एके दिवशीं शरीरीं ज्वर येऊन सातवे दिवशीं मृत्यु पावले. क्रियाकर्मांतर तापीतीरीं केलें. कारभारी फौज घेऊन देशीं आले. आपासाहेब यांस हें वर्तमान समजतांच पुण्यास आले. शके १६६२ रुद्रनाम संवत्सरे या सालीं परलोकास गेले. काशीबाईस व सातारेकर राजे यांस बहुत दुःख झालें. त्यांस पुत्र येणेंप्रमाणेः—

१ बाळाजीपंत ऊर्फ नानासाहेब; २ जनार्दनपंत ऊर्फ अण्णा; ३ रघोबा ऊर्फ दादासाहेब; येणेंप्रमाणें खाशी मंडळी तीन व चवथा मस्तानीचा समशेर बहादर. येणेंप्रमाणें होते. आपासाहेब पुण्यांतच होते. नानासाहेब साताऱ्यास शाहूमहाराजांचे दर्शनास गेले. महाराज शाहू [यांनीं] कृपावंत होऊन वस्त्रें प्रधानपंत यांचीं दिलीं. नंतर पुण्यास आले.

आबाजीपंत बापू पुरंदरे यांचे पुत्र महादेव बावा पुरंदरे यांस नानासाहेब यांजबराबर देऊन हिंदुस्थानांत रवाना केलें. पिलाजी जाधव व मल्हारराव होळकर व राणोजी शिंदे व यशवंतराव पवार [असे] कितीएक सरदार समागमें होते. हिंदुस्थानास जाऊन शत्रूचा पराभव करून त्या वर्षीं छावणी करून दुसरे वर्षीं बागलाणांत स्वारी केली. त्या प्रांतीं रघोजी भोंसले सेनासाहेब सुभा होते. त्यांची व श्रीमंतांची गांठ पडून युद्धप्रसंग होऊन भोंसले यांस लुटिलें. बागलाणची खंडणी दरसाल करार करून माघारे फिरले. आपासाहेब पुण्यास होते. त्यांस व्यथा होऊन शके १६६५ चें सालीं कैलासवासी झाले. त्यांस पुत्र एकः—

१ सदोबा ऊर्फ * भाऊसाहेब.

---

१९. ही बाजीरावाची पत्नी.

२०. इ. स. १७४१.

२१. ग्रांटडफ साहेब हे चिमणाजी आपा इ. स १७४१ त म्ह. शके १६६३ त वारले असें म्हणतात.

* यांचें जन्म इ. स. १७३१ त झालें होतें.

नाना साहेब स्वारी करून पुण्यास आले. राजदर्शनास गेले. रघोजी भोंसले ही आले. आठ महिने बखेडा पडला. तेव्हां नाना साहेबांची व भोंसल्यांची समजूत महाराजांनीं करून दिली. तेथून निघून पुण्यास आले. जनार्दनपंत हे मृत्यु पावले. सदोबा भाऊ, राघोबा दादा, व समशेरबहादर पुण्यांत वाड्याचें काम चालत होतें तेथें रहात होते. बाळाजीपंत नाना सातार्‍यास जाऊन दरबार करीत होते. परशरामपंत प्रतिनिधि पूर्वीं होते ते वारल्यावर[२२] श्रीपतराव प्रतिनिधि करूं लागले. कारभार चालला. परंतु बाजीराव साहेब होते तेव्हां चढती दौलत होती. हल्लीं द्रव्य कोणीकडून येईनासें झालें. खर्चाची तंगचाई पडली. सबब दाभाडे यांस हुजूर बोलावण्याकरितां पत्रें पाठविलीं. परंतु दारू पिवून मस्त तो येईना. तळेगांवास स्वस्थ बसले. महाराजांनीं प्रधानास बोलावून सांगितलें कीं खर्चाची तंगचाई पडली. प्रांतांत फौज पाठवून चवथाईचा पैका आणवावा तर फौज घेऊन दाभाडे तळेगांवीं स्वस्थ बसले. त्यांस धरून आणवून फौज पाठवून प्रांतांतील जमा आणवा. त्याजवरून अष्ट प्रधानांनीं विचार केला कीं, फौज पाठवून धरून आणावें तरी फौज त्याचे स्वाधीन. तेव्हां सावकाराकडून कर्ज काढून फौज ठेवून धरून आणावा. ही मसलत अवघड आहे अशी अष्ट प्रधानांनीं विनंति केली. त्याजवरून राजास वाईट वाटून महालांत जाऊन बाजीराव यांचा कारभार आठवून त्याचे पुत्र बाळाजीपंत नानासाहेब यांस बोलावूं पाठविलें. तेव्हां नानांची उमर २५ वर्षांची होती व सदोबा भाऊंची उमर २० वर्षांची होती. राजा जवळ गेले. राजांनीं सांगितलें कीं, दाभाडे धरून आणिले पाहिजेत. याची तजवीज काय ? त्यांनीं उत्तर केलें कीं, साहेबांचे हस्त मस्तकीं असल्यास सर्व घडून येईल. राजा शाहू यांनीं हिंमतीचें उत्तर ऐकून संतोष होऊन बाळाजी पंताचे मस्तकीं हात ठेविला. उद्यांना दाभाडे धरून आणितों म्हणून नाना बोलले. महाराजांनीं विजयी होणें म्हणून विडे नानांस देऊन वाटे लाविलें. भाऊ व नाना तेथून निघून रानदरबारास आले. मानकरी सरदार हुजूर रहात होते त्यांस सर्वत्रांस राजाज्ञा जाहीर केली कीं, दाभाडे धरून आणिले पाहिजे. मानकरी यांनीं उत्तर केलें कीं, आम्हीं जातीनें शेंपन्नास आहोंत. आमचे स्वार दाभाडे यांजपाशीं चाकरीस आहेत. असें मानकरी यांनीं सांगितलें. नंतर बाळाजीपंत नानांनीं सांगितलें कीं तुमचे लोक तेथें आहेत त्यांत तुमचे भाऊबंद इष्टमित्र सोयरे धायरे आहेत. त्या सर्वत्रांस सांगून पाठवावें

---

२२. शके १६६८ म्ह. इ. स. १७४६त | २१. इ. स. १७२० त.

अनुक्रमणिका

कीं, आम्ही लटाईस आलों असतां तुम्ही हत्यार धरूं नये. असें सांगून फितूर करविला. आणि बाळाजीपंत नाना यांनीं मानकरी यांस विचारलें कीं, हिंदुस्थानास रावसाहेब गेले होते त्याजबरोबर गुजरात खेरीज करून इतलाख लोक होते ते दूर केले. त्यांची नांवनिशी कोण कोठें कोणत्या गांवास आहेत तें सांगावें. त्याजवरून माहितगारी विचारून घेऊन पांचशें जासूद तयार करून राजाज्ञेचीं पत्रें येण्याविषयीं पाठविलीं. शिपाई धनगर मल्हारराव होळकर चाळीस हजार फौज घेऊन राजआज्ञेप्रमाणें दाखल झाले. मानकरी यांनीं दाभाड्यांकडील वीस हजार फौज फोडली. एकूण साठ हजार फौजेचा मेळ झाला. नानांनीं राजास विनंति केली कीं, फौज तयार आहे. राजांनीं आज्ञा केली कीं दाभाडे यांस धरून आणावें.

आज्ञा घेऊन होळकराकडे आले. राजाज्ञेचें पत्र देऊन राजाज्ञा सांगितली. होळकरानीं मान्य केली. नाना व मानकरी वाणीउदमी व कारकून व चाकरमाने उमेदवार होते ते सर्व पांच हजार जमा करून होळकर व मानकरी सुद्धां साताऱ्याहून कूच करून फौजेनिशीं तळेगांवावर आले. हें वर्तमान दाभाडे यांस कळलें. फौज सिद्ध करून गांवाबाहेर फौजेचा फरा धरून उभे राहिले व हेही सन्मुख फरा धरून उभे. कोणी कोणावर हत्यार टाकिलें नाहीं. तिसरा प्रहर झाला. दाभाडे अंबारींत होते. घोड्यास वगैरे पाणी पाजावयाकरितां दाभाडे तळ्याकडे गेले. यांनीं "हरहर महादेव" म्हणून उठावणी केली. तों दाभाड्याचे लष्करांतील वीस हजार फौज यांचे लोकांत मिळाली. दाभाडा ही सांपडला. त्यास धरून मारून लुटालुटी करून धरून साताऱ्यास आणिलें.

महाराजाकडे बाळाजीपंत नाना गेल्यावर शाहू महाराज [यांनीं] फार कृपावंत होऊन प्रसन्न होऊन नानांस शिक्केकटार दिली. शिक्क्यांतील नांव येणेंप्रमाणें:--"राजा शाहू छत्रपती हर्षनिधान, बाळाजी बाजीराव मुख्यप्रधान" असा शिक्का हाली केला. सर्वांत पेशवे हा किताब दिला. वस्त्रें अलंकार देऊन विडे दिले. पुढें कामकाज राज्यकारभार नानांचे विचारें होऊन राज्याचा व खासगी खर्चाचा व फौजेचा बोभाट [त्यांनीं] पडूं दिला नाहीं.

पूर्वी बाजीराव यांनीं जागोजाग सरदार पाठविले होते. ते कांहीं मरून गेले. अमलांत मोंगल मवासी बदलून होते. तेव्हां बाळाजीपंत नानांनीं यशवंतराव घोरपडे यास बोलावून सांगितलें कीं, पूर्ववत् प्रमाणें फौज धरून कर्नाटक प्रांतीं विजापूर सुभा घेऊन कडपे, कर्नाळें, शिरशाहापूर, बागलकोट एथील पठाण

बदललेले आहेत त्यांची खंडणी जेर करून घेऊन श्रीरंगपट्टण, चित्रदुर्ग, वगैरे येथील खंडण्या घेऊन त्या प्रांतीं असावें. पैका साताऱ्यास पाठवावा. तुमचे मदतीस गोपाळराव हरी यांस पाऊण कोटीचा मुलूख सरंजामास देऊन शिरजेस पाठविलें आहे. काम पडल्यास तुम्हांस मदतीस येतील. असें सांगून घोरपडे यांस कर्नाटकांत रवाना केलें. राणोजी कवडे मेले. त्यांचा पुत्र आवजी कवडे यांस भागानगर प्रांतीं पूर्ववत् प्रमाणें फौज सुद्धां पाठविलें. पेशजीं राजाचे हातच्या सनदा तुम्हांजवळ आहेत त्याप्रमाणें बालेघाट वगैरे चौथाई पुंड पाळेगार सर करून पैका घेणें. जानोजी[२४] भोंसले यांनीं कर्नाटकांत राज्य काबीज करून जातीनें लढाई करून राज्य आक्रमिलें. पुढें अक्कलकोटास जाऊन राहिले. कान्होजी भोंसले चाळीस हजार फौज घेऊन वऱ्हाड प्रांतीं अलिचपूर गोंडवण येथील अंमल करून नागपुरास राहिले. जवळ मुलूख दीड दोन कोटींचा झाला. संभाजी राजे कोल्हापूरचें राज्य वीस लक्षांचें सुमारें घेऊन करवीरीं राहिले. प्रतिनिधि श्रीपतराव सरंजामाचा मुलूख घेऊन कऱ्हाडास राहिले. सचीवपंत भोरचें ठाणें बसवून भोरास राहिले. राघोबा दादा यांस हिंदुस्थानांत पाठविलें. पन्नास हजार फौज व तोफखाना, मल्हारराव होळकर व शिंदे[२८] यांजला बरोबर देऊन रवाना केलें. लाख फौज समागमें झाली. शिंदे पुढें पंचवीस हजारानिशीं अघाडीस, होळकर तीस हजारांनिशीं पिछाडीस, चालत. दरकूच शरयूतीरास गेले. तेथून साठ कोस दिल्ली होती. त्या प्रांतीं मुलाजफखां पठाण चाळीस हजार फौजेनिशीं होता. तो मल्हारराव होळकर यांजवर चढून आला. दादा साहेबांस समजलें. जयाजी शिंदे यांस कुमकेस पाठविलें. तों अगोदरच होळकरांनीं पठाणास मोडून फौज लुटून फस्त केली. पठाण पळाला. दोनशें अंबारी जनानखाना होता तो दादासाहेब यांजकडे पाठविला. त्याची जप्ती करून कूच केला. नखकडी शहरास सुजातदौला मातबर होता. त्यास विषम वाटलें कीं, पठाणांच्या बायका दक्षणी घेऊन जातात. आपली मुसलमानांची अब्रू जाते. म्हणून त्या बायकांची खंडणी वीस लक्ष रुपये देऊन सोडविल्या. दादासाहेबांनीं रुपये घेऊन हत्तीसुद्धां बायका सोडून दिल्या. तेथून कूच करून दरोबस्त प्रांतांतील खंडण्या घेऊन परतले.

२४. हाच फत्तेसिंग भोंसला असावासें दिसतें.

२५. इ. स. १७१३ पासून संभाजी करवीरीं राहूं लागले. ते इ. स. १७६० त वारले.

२६. श्रीपतराव इ. स. १७२० पासून १७४७ पर्यंत.

२७. इ. स. १७[illegible]५ त.

२८. जयाप्पा.

स्वरें त्याची आज्ञा घिउनि मुल गेलें चि सदनीं ।
चणाक्षांचीं पाळीं रिचवुनि फके घेत वदनीं ॥ ६९ ॥
रिकामीं तीं पाळीं करुनि मुल आलें झडकरी ।
म्हणे आई जेऊं उठुनि मज घालीं लवकरी ॥
म्हणे माता आतां तुजप्रति चणाक्षांसि दिधलें ।
म्हणे आई तेणें वदुनि लटकें ची झकविलें ॥ ७० ॥

स्रग्धरा.

वार्ता ऐकोनि कानीं झडकरि सदनीं चक्रि गेला उठोनी ।
पाळीं पाहे पुराणीं न दिसति नयनीं बोलिला कोण हानी ॥
तेव्हां तो म्लानवाणी गडबड धरणी लोळतो एक कोनीं ।
आई या हो कुमोरें मम कण गृहिंचे भक्षिले सत्य मानीं ॥ ७१ ॥
येका संवत्सराचे मम कण गृहिंचे भक्षिले या कुमारें ।
गाईनें रत्नमोल्या गिळियल असे काय कीजे विचारें ॥
चक्री मातीस जातां स्थिर करुनि म्हणे मृत्तिका आणि भीमा ।
तेणें त्या मृत्तिकेचे युगकरिं धरिले पिंड लोपीत व्योमा ॥ ७२ ॥
एक्या पिंडासि तेणें स्थळ करुनि म्हणे दूसरा दूर टाकीं ।
तेव्हां ते कौरवांचे चमुवर स्वकरें भीम तेथूनि झोंकी ॥
तेणें कित्येक मेले तुरग रगडले वीर विस्मीत झाले ।
रायें धाडूनि दूता त्वरित नृपसभे ते क्षणीं मेळवीले ॥ ७३ ॥
आले ते सर्व राजे स्वयंवरिं वदती कीर्ति ज्यांची विराजे ।
भिष्मादी कर्ण दुर्योधन सह शकुनी पातले नीज फौजे ॥
येती शास्त्रज्ञ वेदीं निपुणतर ऋषी ज्योतिषी धांवताती ।
ते काळीं पांच बंधू जननिस नमुनी मंडपा शीघ्र येती ॥ ७४ ॥

कामदा.

दाटली सभा देखुनी उभा । ठाकुनी ह्मणे दाखवीं प्रभा ॥
चाप घेउनी बाण लावुनी । नोवरी वरा यंत्र भेदुनी ॥ ७५ ॥

श्येनी.

भेदित्यासि तीन बाण दीधले । भोंवते सहस्त्र मल्ल ठेविले ॥
भेदितांचि तीन बाण चूकती । त्यांसि मल्ल हे कढेत टाकिती ॥७६॥

कामदा.

रूप येकटें पाहुनी बरें । लक्षुनी मिना भेदिजे शरें ।
× × × × × × × × × × ॥ ७७ ॥

श्येनी.

ऐकतां चि शंखवर्णे बोलिला । कोण जीव हा चि देल आपुला ॥
सैवरें अनंत पूर्वीं ऐकिलीं । ऐशि जीवआट नाहिं देखिली ॥ ७८ ॥
राजया विदेह प्राप्त ते सिता । तो म्हणे सुचाप लावि जो सिता ॥
त्यासि कन्यका मि सत्य दीधली । चाप भंगितां चि राघवा दिली ॥७९॥
द्वापरीं युगीं च जाण भीमकें । रुक्मिणी दिली हरीस कौतुकें ॥
सैवरें अनंत वर्णुं मी किती । कोणि घातले न तैलि भूपती ॥ ८० ॥
कन्यका विधीस आवडे मनीं । तो म्हणे फिरेल हे चि मेदिनी ॥
त्यासि दीधली च हे मनोरमा । ज्ञानि जाणुनी च अर्पि गौतमा ॥८१॥
कन्यका तुम्हां बहूत आवडे । नित्य पाहिजे चि लोचनांपुढें ॥
त्या निमित्य फार विघ्न निर्मिलें । ऐकतां नृपें हि काय बोलिलें ॥८२॥

शिखरिणी.

अहा रे श्रीपार्था तुज कशि अवस्था घडियली ।
शशी-वंशीं कोणी मज हि न दिसे तो विर बळी ॥
स्वगर्वे तों दुर्योधन उठुनि बोले नृपवरा ।
तुला कैसें भासे मजहुनि बळी कोण दुसरा ॥ ८३ ॥
धरीं चापा हातीं म्हणत द्रुपदू कौरवपती ।
तुझी ते तों संख्या त्रिशर चवथा दे मजप्रती ॥
म्हणे तो विश्वात्मा तुज निज मुखें पांच दिधले ।
सुखें भेदीं यंत्रा वरिं निज कलत्रा भुजबळें ॥ ८४ ॥
धरीं चापा हातीं वर शर शिरीं लावुनि करें ।
कढे पाहें वक्त्रा वरि मिन सुनेत्रा विधि शरें ॥
रिकामा तो गेला मग कुरुज लावीत दुसरा ।
नभीं बाणा सोडी परि बहुत कांपे थरथरां ॥ ८५ ॥

विबुधप्रिया.

तो हि व्यर्थ चि जाउनी मग तीसरा शर सोडिला ।
मच्छ ते सरसावले तंव भीष्म मोह चि पावला ॥
तो म्हणे दुरयोधना धनु टाकिं जीव किं त्यागिशी ।
होमिती तुज या क्षणीं अरि हे चि सर्व हि नेणसी ॥ ८६ ॥
जीव देशिल नोवरी मग कोण भोगिल निश्चयें ।
कासया अभिमान भोगिसि हातिंचें धनु टाकिं हें ॥
हांसती नृप हे त्वरें कर आंसडूनि च आणिला ।
बैसतां दुरयोधना नृप बोलती पण जिंकिला ॥ ८७ ॥

भूप बोलत सैंवरी बहु आसतां कुरुमंडळी ।
नंदिनी मम मंदिरीं रमणी वराविण राहिली ॥
श्रीहरी म्हण राजया नृप राहिले मुनितापसी ।
पाहें प्रार्थुनि त्यांसि जाउनियां त्वरें किति बोलसी ॥ ८८ ॥
कृष्णवाक्य चि ऐकतां नृपति त्वरें करि प्रार्थना ।
शक्तिसी तयिं त्या सभांतरिं धर्म बोलत अर्जुना ॥
ऊठिं पार्थ धनूसि घे मिन भेदुनी वरिं नोवरी ।
बंधु वंदुनि ऊठिला नमिला पदांबुजिं श्रीहरी ॥ ८९ ॥
घेउनी धनुबाण अर्जुन येउनी सभ ठाकला ।
देखतां नृप बोलतीच संसारिं हा बहु त्रासला ॥
अंगनेस्तव आंग सुंदर तप्त तैलिं हि घालितो ।
सल्य घालुनि सव्यसाचि कढाइ दृष्टिसि पाहतो ॥ ९० ॥
दर्भ घेउनियां करीं मग आठवीतस चाक्षुशी ।
ठाकतां कढ्यांतरीं मग स्पष्ट पाहत मच्छिसी ॥
धूम्र तो शमतांचि अंतरिं यंत्र निश्चळ राहिलें ।
अर्जुनें तळिं पाहुनी शर लावुनी वर भेदिलें ॥ ९१ ॥
मीनलोचनिं भेदुनी शर ऊतरी अवनीवरी ॥
ते क्षणीं नृप बोलती धन्य धन्य बोलुनि वैखरी ॥
बैसुनी मदमत्त हस्तिवरी वधू सभ पातली ।
माळ ते निज हस्तकें मग पार्थ कंठिं च घातली ॥ ९२ ॥
भीम येउनि द्रौपदीप्रति स्कांधिं घेउनि चालिला ।
धर्मअर्जुननाकुला सहदेव बोलत तो चला ॥
द्वारिं भूपति येउनी + + + रोधिती ।
भीम होउनियां पुढें नृप लोटतां पडती क्षिती ॥ ९३ ॥
मार्गिं त्या भिम चालतां नृप बाहुनें बहु मारिले ।
पांच ही जण ते कुलालगृहासि घेउनि पातले ॥
पुत्र बोलति माय भिक्ष हि आणिली तुज कारणें ।
स्नेहं जननि त्यांचि पांच हि बंधु वांटुनि घ्या म्हणे ॥ ९४ ॥

अनुष्टुप्.

मातृवचनें द्रुपदतनया पांच भोगिती ।
स्मरतां ही नित्य जीतें पातकें बहु नाशती ॥ ९५ ॥

शार्दूलविक्रीडित.

श्रोते हो तुम्हि तों विचक्षण बहू मी बोलतां भीतसें ।
मी तों बालक तूमचें मजकडे पाहा कृपासौरसें ॥
नाहीं तों मज बुद्धि मंद मतिनें जें काव्य म्यां निर्मिलें ।
निर्दोषें करुनी अनंत विनवी हें पाहिजे भूषिलें ॥ ९६ ॥

समाप्त.

---

* भूषणकविकृत

शिवराजभूषण.

उपोद्घात.

छप्पै.

जय जयंति जय आदिसकति जय कालि कपर्दिनि ।
जय मधुकैटभछलनि देवि जय महिषविमर्दिनि ॥
जय चमुंड जय चंडमुंडभंडासुरखंडिनि ।
जय सुरक्त जय रक्तबीज बिडालविहंडिनि ॥
जय निसुंभसुंभद्दलनि भनि भूषण जयजय भननि ।
सरजा समथ्थ सिवराज कहँ देहि विजय जय जगजननि ॥ १ ॥

दोहा.

तरनि जगतजलनिधितरनि जै जै आनंदओक ।
कोककोकनदसोकहर लोकलोकआलोक ॥ २ ॥
राजत है दिनराजको वंस अवनि-अवतंस ।
जामै पुनि पुनि अवतरे कंसमथन प्रभु-अंस ॥ ३ ॥
महावीर ता वंसमै भयो एक अवनीस ।
लियौ बिरद सीसौदिया दियो ईसकों सीस ॥ ४ ॥
ता कुलमै नृपवृंद सब उपजे बखतबिलंद ।
भूमिपाल तिनमै भयो बडो मालमकरंद ॥ ५ ॥
सदा दानकिरवानमै जाके आनन अंभ ।
साहि निजाम सखा भयो दुग्गदेवगिरिखंभ ॥ ६ ॥
याते सरजा विरद भो सोभित सिंघप्रमान ।
रनभूसिलासु भौसिला आयुषमानसुमान ॥ ७ ॥
भूषनि भनि ताके भयो भुवभूषन नृप साहि ।
रात्योंदिन संकित रहैं साहि सबै जगमाहिं ॥ ८ ॥

कवित्त.

एते हाथी दिए मालमकरंदजू के नंद जेते गनि सकति विरंचि हू की न तिया ।

---

* मल्हार रामराव चिटणीसकृत शिवछत्रपतिचरित्र विविधज्ञानविस्तार मासिकपुस्तककर्त्यांनीं छापाविलें आहे. त्याचे ७० व ७१ ह्या दोन पृष्ठांत हा भूषणकवि, ह्याचा वडील बंधु चिंतामणि, व ह्याचे शिवभूषणकाव्य ह्यांचा उल्लेख आलेला आहे तो पहा.

भूषन भनत जाकी साहिबी सभाके देखे लागें और सब छितिपाल छितिमे छिया ॥
साहस अपार हिंदवानको अधार धीर सकल सिसोंदिया सपूत कुलको दिया ।
जाहिर जहांन भयो साहिजू खुमानवीर साहिनको सरन सिपाहिनको तकिया ॥ ९

दोहा.

दसरथके जो राम भो बसुधोके गोपाल ।
सोई प्रगट्यो साहिके श्रीसिवराजभुवाल ॥ १० ॥
उदित होत सिवराजके मुदित भए द्विजदेव ।
कलजुग हट्यो मिट्यो सकल म्लेच्छनिको अहमेव ॥ ११ ॥

कवित्त.

जा दिन जनम लीनो भूपर भूसिला भूप ताही दिन जीत्यो अरिउरके उछाह को ।
छठी छत्रपतिनको जीत्यो भाग अनयास जीत्यो नामकरनमैं करन प्रवाहको ॥
भूषन भनत बाललीला गढकोट जीते साहिके सिवाजी करि त्यहूं चक्क चाहको ।
गोलकुंडा बीजापुर जीत्यो लरिकाइहिमैं ज्वानी आए जीत्यो दिल्लीपति पातशाहको ॥ १२ ॥

दोहा.

दच्छिनके सब दुग्ग जिति दुग्ग साहइविलास ।
सिवसेवक सिवगढपती कियो राजगढवास ॥ १३ ॥

राजगढवर्नन—सवैया.

जापर साहितनै सिवराज सुरेसकी ऐसी सभा सुभ साजै ।
यौं कवि भूषन जंपत है लखि संपतिकों अलकापति लाजै ॥
तामधि तीनिहूं लोककी दीपति ऐसो बडो गढराज विराजै ।
वारि पतालसीमाची मही अमरावतिकी छवि ऊपर छाजै ॥ १४ ॥

हरिगीत.

मनिमय महल सिवराजके इमि राजगढमैं राजहीं ।
लखि जक्ष किंनर सुर असुर गंध्रर्व हौंसनिसाजहीं ॥
उत्तंग मरकतमंदिरनि मधि बहु मृदंगयों वाजहीं ।
घन समर मानहु घुमडि करि घन घनपटल गल गाजहीं ॥
मुकुतानिकी झालरनि मिलि मानि लाल छज्जा छाजहीं ।
संध्यासमै मानहुं नखतगन लाल अंबर राजहीं ॥
जहां तहां ऊरध उठे हीरा किरनसमुदाय हैं ।
मानौं गगन तंबू तन्यौ ताके सपेत तनाय हैं ॥
भूषन भनत जहें परसिके मनिपुहुपरागनकी प्रभा ।

प्रभुपीतपटकी प्रगट पावत सिंधुमेघनकी सभा ॥
मुख नागरिनके राजहीं कहु फटिक महलन संगमैं ।
लसै अमल कोमल कमल मानहुं गगनगंग तरंगमैं ॥
आनंदसौं सुंदरिनके कहु इंदुवदन उदोत है ।
नभसरितके प्रफुल्लित कुमुद कलित कमलकुल होत है ॥
कहु बावरी सर कूप राजत बद्धमनिसोपान है ।
जहं हंस सारस चक्रवाक बिहार करत गुमान हैं ॥
कितहूं विसाल प्रवालजालनि जटित अंगनभूमि है ।
जह ललितवागनि द्रुम लतानि मिलि रहे झिलिमिलि झूमि है ॥
चंपा चमेली चारु चंदन चारिं हूं दिसि देखिए ।
लवली लवंग इलानिकेरे लाखहीं लागि लेखिए ॥
कहु केतकी कदली करौंदा कुंद अरु करवीर हैं ।
कहु दाख दारिम सेव कटहर तूत अरु जंबीर हैं ॥
कितहूं कदंबकदंब कहुं हिंताल ताल तमाल हैं ।
पीयूष ते मीठे फले कितहूं रसाल रसाल हैं ॥
पुंनाग कहुं कहुं नागकेसरि कितहूं बकुल असोक है ।
कहुं ललित अगर गुलाब पाटलपटल बेला थोक है ॥
कितहूं निवारी माधवी सिंगारहार कहूं लसैं ।
जहँ भांति भांति निरंग रंग विहंग आनंदसों रसैं ॥ १५ ॥

छप्पै.

लसत विहंगम बहुत बहु भांति बागमहँ ।
कोकिल कीर कपोत केलि कलकल करंत तहँ ॥
मंजुल महरि मयूर चदुल चातक चकोरगन ।
पियत मधुर मकरंद करत झंकार भृंग घन ॥
भूषन सुवासु फल फूल जुत छहुं रितु वसत वसंत जहँ ।
इमि राजदुग्ग राजत रुचिर अति सुखद सिवराज कहँ ॥ १६ ॥

दोहा.

तहां राजधानी करी जीति सकल तुरकान ।
सिवसरजा रुचि दानमैं कीनो सुजसु जहान ॥ १७ ॥
देसनि देसनि ते गुनी आवत जाचन ताहि ।
तिनमै आयो एक कवि भूखन कहियतु जाहि ॥ १८ ॥
द्विज कनौज कुल कश्यपी रतनाकरसुत धीर ।

अनुक्रमणिका

वसत त्रिविक्रमपुर सदा तरनितनूजातीर ॥ १९ ॥
सिवचरित्र लखि यों भयो कविभूषनके चित्त।
भांति भांति भूषननिसों भूषित करौं कवित्त ॥ २० ॥
सुकविनहूकी कृपा कछु समुझि कविनको पंथ।
भूषन भूषनमय करत सिवभूषनमय ग्रंथ ॥ २१ ॥
कुल सुलंख चित्रकूटपति साहससील समुद्र।
कविभूषण पदवी दई हृदयरामसुत रुद्र ॥ २२ ॥
भूषन सब भूषननिमें उपमैं उत्तम चाहि।
यातें उपमै आदिदैं बरनत सकल सराहि ॥ २३ ॥

ग्रंथारंभ.

उपमा—दोहा.

जहां दुहुनको देखिये सोभा बनत समान।
उपमा भूषन ताहि कों भूषन कहत सुजान ॥ १ ॥
जाको बरनन कीजिए सो उपमेय प्रमान।
जाकी सरवर कीजिए ताहि कहत उपमान ॥ २ ॥

उदाहरण—कवित्त.

मिलत हीं कुरुषचकत्ताको निरखि कीन्ह्यो सरजा सहसज्यों उचित व्रजराजको।
भूषन कोमिसि गैर मिसिलष रोकिये कोकिए म्लेछ मुराहित करिकैगराजको ॥
अरेते गुसलखांने बीच ऐसे उमराय लै चले मनाय महाराज सिवराजको।
दाबेदार को लखि रिसानो दीहदलराय जैसे गडदार अडदार गजराजको ॥१॥

सवैया.

साइसभिस्त सुजोधनसो औ दुसासनसौं जसवंत निहार्‍यों।
द्रोणसोभाउ करंन करंनसो और सबैदल सौंदलभार्‍यों ॥
ताहि विगोइ सिवा सरजा भनै भूषन ऐलिफतैयों पछार्‍यौ।
पारथके पुरुषारथ भारथ जैसे जगाय जयद्रथ मार्‍यौ ॥ २ ॥

कवित्त.

आवतहीं दरबार बिललाने छरीदार देखि जापिता करनहार नेक हू न मनके।
भूषन भनत भौसिलाके आगे आइ वाजे भये उमराय जन तुजक करनके ॥
साहि रह्यो जाकि सिव साहि रह्यो ताकि और चाहि रह्यो चकि वने व्योत अनवनके।
ग्रीषमको भानुसों खुमानको प्रताप देखि तारे सम तारे गए मूदि तुरकनके ॥३॥

अनन्वय—दोहा.

जहां करत उपमेयको उपमेयै उपमान ।
ताहि अनन्वै कहतहैं भूषन सब मतिमान ॥ ३ ॥

उदाहरण—सवैया.

साहितनै सरजा तुव द्वार प्रतीदिन दानकि दुंदुभि बाजै ।
भूषन भिच्छुक भीरनको अतिभोजहुते बढि मौजनि साजै ॥
राजनको गन राजनिको गन साहिनमे नहिं यों छवि छाजै ।
आजु गरीबनिवाज महीपर तो सो तुंही सिवराज विराजै ॥ ४ ॥

प्रतीप—दोहा.

जहं प्रसिद्ध उपमानको कवि बरनत उपमेय ।
तहं प्रतीप उपमा कहत भूषन गाथ प्रमेय ॥ ४ ॥

उदाहरण—सवैया.

छाइ रही जितही तितहीं अतिही छवि छीरधिरंग करारी ।
भूषन सुद्ध सुधानकै सोधनि सोधत सीधरि ओप उज्यारी ॥
यों तमतोमाहिं चाबिकै चंद चहूं दिसे चांदनि चारु पसारी ।
ज्यौं अफजल्लहि मारि महीपर कीरति श्रीसिवराज बगारी ॥ ५ ॥

दोहा.

जहं बरनत उपमेयतै हीनो करि उपमान ।
तासों कहै प्रतीप हैं भूषन सुकवि सुजान ॥ ५ ॥

उदाहरण—सवैया.

... पंथवृंद कहा अरु चंद कहा सरजा जसु आगे ।
भूषन भानु कृसानु कहा व खुमानु प्रताप महीतल पागे ॥
राम कहा द्विजराम कहा बलराम कहा रनमै अनुरागे ।
बाज कहा मृगराज कहा अति साहसमै सिवराजके आगे ॥ ६ ॥

सवैया.

यों सिवराजको राज अडोल कियो सिवजोव कहां ध्रुव धू है ।
काम नादानि खुमान लखे न कछू दिवबृक्ष न देवगऊहै ॥
भूषन भूपनमैं कुलभूषन भौंसिला भूप धरे सब भूहै ।
मेरु कछू न कछू दिगदंतिन कुंडलि कोल कछू न कछू है ॥ ७ ॥

उपमेयोपमा—दोहा.

जहां परस्पर होत है उपमेयौ उपमान ।
भूषन उपमेयोपमा ताहि बखानत जान ॥ ६ ॥

उदाहरण–कवित्त.

तेरो तेज सरजा समथ्य दिनकरसो है दिनकरसोहै तेरे तेजके निकरसो ।
भौसिला भुवाल तेरो जस हिमकरसो है हिमकरसोहै तेरे जसुके अकरसो ॥
भूषन भनत तेरो हियो रतनाकरसो रतनाकरौ है तेरे हिय सुख करसौं ।
साहिके सपूत सिव साहिदानि तेरे करु सुरतरुसों है सुरतरु तेरे करसो ॥ ८ ॥

मालोपमा—दोहा.

जहां एक उपमेयके होत बहुत उपमान ।
ताहि कहत मालोपमा भूषन सकल सुजान ॥ ७ ॥

उदाहरण—कवित्त.

इंद्र जिमि जंभपर बाडव ज्यों अंभपर रावन सदंभपर रघुकुलराज है ।
पौन वारिवाहपर संभु रतिनाहपर ज्यौं सहस्त्रबाहपर राम द्विजराज है ॥
दावा द्रुमदंडपर चीता मृगझुंडपर भूषन वितुंडपर जैसे मृगराज है ।
तेज तमअंसपर कान्ह जिमि कंसपर त्यौं मलेच्छवंसपर सेर सिवराज है ॥९॥

ललितोपमा—दोहा.

जहं समताको दुहुनकी लीलादिक पद होत ।
ताहि कहत ललितोपमा सकल कविनके गोत ॥ ८ ॥

उदाहरण—दोहा.

बहसत निदरत हंसत जहं छवि अनुसरित बखानि
सत्रु मित्र इमि भ... लीलादिक पद जानि

कवित्त.

साहितनै सरजा सिवाकी सभा जामधि है मेरुवारी सुरकी सभाकौ ॥
भूषन भनत जाके एक एक सिखर ते केतिक घोन दिनके सोतवे तरति है
जोन्ह को हंसति जोति हीरमनिमंदिरनि कंदरनि मैं छबि कुहूकि उघरति है
ऐसो ऊंचो दुरग महाबली है जामे नखतावलीसो वहंसिदिपावली धरति है १

रूपक—दोहा.

जहां दुहुनको भेद नहिं बरनत सुकवि सुजान ।
रूपक भूषन ताहिको भूषन कहत प्रमान ॥ ९ ॥

उदाहरण—छप्पै.

कलिजुग जलधि अपार उद्ध अधरम्म उर्मिमय ।
लच्छनि लच्छमलिच्छ कच्छ अरु मच्छ मगरचय ॥
नृपति नदीनदवृंद होत जाको मिलि नीरस ।
भनि भूषन सब भुम्मि घेरि किन्निय सुअप्प बस ॥
हिंदवान पुण्यगाहकावनिकता सुनिवाहक साहि सुव ।
बरद बावानकिरवान धरि जसु जिहाज सिवराज दुव ॥ १२ ॥

छप्पै.

साहिनमनसमरथ्थ जासु अवरंग साहि सिरु ।
इदै जासु अव्वासु साहि वहल विलास थिरु ॥
एदलसाहि कुतुब्ब जासु भुजजुग भूषन भनि ।
पाइ म्लेच्छ उमराय काय तुरकान और गनि ॥
यह रूप अवनि अवतार धरि जिहि नालिम जग दंडियव ।
सरजा सिव साहस खग्ग गहि कलिजुग सोइ खल खंडियव ॥ १३ ॥

कवित्त.

सिंघ धरि जानै विन जावली जंगल भटी हठी गज एदिल पठाइ करिभटक्यो ।
भूषन भनत देखि भभरि भगानो सब हिंमति हियेमें धरि काहुवै न हटक्यो ॥
साहिके सिवाजी गाजी सरजा समथ्थ महा मदगल अफजलै पंजाब लपटक्यो ।
ताविगरहै करि निकाम निजधाम कह आकत महाउत लै आकुस लै सटक्यो॥१४॥

रूपकभेद—दोहा.

घटि वढि जह बर्नन करै करिकै दुहुन अभेद ।
[illegible] कवि औरौ कहत है रूपकको भेद ॥ १० ॥

उदाहरण कवित्त.

साहितनै सिवराज भूषन [illegible] कलंक चंदउर आनियतु है ।
एकहि आनन पंच आनन गनित तोहि गजानन वदनविना वखानियतु है॥
एकसीस ही सहससीस कला करिवेको दुहुंदगसो सहसदग मानियतु है ।
[illegible]हूं करसो सहसकर मानियतु तोहि दुहू बाहसो सहसबाहु जानियतु है ॥१५॥

कवित्त.

[illegible]ते है पहार भुवमद्धि पारावार तिनसुनिकै अपार कृपा गहै सुखफल है ।
भूषन भनत साहितनै सरजाके पास आइवेको बढीउर हौसनकी ऐल है ॥
[illegible]रवान वजसो विपच्छ करिवेकै डर आइ है कितेकौ आए सरनको गल है ।
[illegible]घवा महीमे आनि सिव है महिरवान कोट करि सकल सपक्ष किए सैल है ॥१६॥

परिणाम—दोहा.

जहँ अभेदकरि दुहुंनसों करत और स्वैकाम।
भनि भूषन सब कहत हैं तासु नाम परिनाम ॥ ११ ॥

उदाहरण—सवैया.

भूषन तीषन तेज तरन्निसों वैरिनको कियो पानिप हीनों।
दारिददौ करि वारिदसौं दलि त्यौं धरनीतल सीतल कीनों ॥
भौंसिला भूप बली भुवको भुज भारी भुजंगमसौं भरुलीनौ।
साहितने कुलचंद सिवा जसचंदसों चंद कियो छवि छीनों ॥ १७ ॥

उल्लेख—दोहा.

कै बहुतैकै एक जहँ एक वस्तुको देखि।
बहु विधिकर उल्लेख हैं सो उल्लेखि उलेखि ॥ १२ ॥

उदाहरण—सवैया.

एकै कहैं कलपद्रुम है इमि पूरतु है सबकी चितचाहै।
एकै कहैं अवतार मनोजको यों तनमें अति सुंदरता है ॥
भूषन एकै कहैं महि इंदुयों राजु विराजतु वाढ्यौ महा है।
एकै कहैं नरसिंघ है संगर एकै कहैं नरसिंघ सिवा है ॥ १८ ॥

कवित्त.

पैज प्रतिपाल भूमिभारको हमाल चहूं चक्कको अमाल भयो दंडत नहानको।
साहिनको साल भयो ज्वारको जवाल भयो हरको कृपाल भयो हारके विधानको ॥
बीररस ख्याल सिवराज भुवपाल तुव हाँथको विसाल भयो भूषन वखानको।
तेरो करवाल भयो दक्षिणको ढाल भयो हिंदको दिवाल भयो काल तुरकानको ॥ १९ ॥

स्मृति—दोहा.

समसोभा लखि आनकी सुधि आवत जे[illegible] ।
स्मृति भूषन तासों कहत [illegible] कवि सिरमोर ॥ १३ ॥

उदाहरण—कवित्त.

तुम सिवराज ब्रजराज अवतार आजु तुमही जगतकाज पोषत भरत हौ।
तुम्हैं छाडि यातें काहि बिनती सुनाऊं मैं तिहारे गुण गाऊं तू ढीलक्यों धरत हौ ॥
भूषन भनत वह कुलमैं न भयो न गुनाहक छुठायो क्यौं न चित्त हि हरत हौ।
और ब्राह्मननि देखि करत सुदामा सुधि मोहि देखि काहे सुधि भृगुकी करत हौ ॥ २० ॥

भ्रम—दोहा.

आन बातको आनमैं होत जहीं भ्रमु आनि।
तासोंभ्रमु सब कहत है भूषन कविमत जानि ॥ १४ ॥

उदाहरण—सवैया.

पीय पहारनि पासन जाहु यौंतीय वहादुरसों कह सोषैं ।
कोन बचै है नवाब तुम्है भनै भूषन भोंसिला भूपके रोषैं ॥
बंदि कियो इहो साइस्तखां जसवंतसे भाउ करंनसे दोषैं ।
सिंघ सिवानिके वीरनसो गो अमीर निवांचि गुनीजन घोषैं ॥ २१ ॥

संदेह—दोहा.

कै यह कै वह यों जहां होत आनि सदेह ।
भूषन सो संदेह है यामे नहीं संदेह ॥ १५ ॥

उदाहरण—कवित्त.

आवत गोसलखाने ऐसे कछू त्योरठानै जान्यों अवरंगजूके प्र नको लेवा है ।
रसखोट भय एतै अगोट आग्रेमें सातैं चौकीनाकि आइ घरकीनी हद रेवाहै ॥
भूषन भनत यह चहूं चक्क चाह कियो पातसाह चकताकी छाती मह छेवा है ।
जान्यो न परतु ऐसे काम है करतु कोऊ गंधरव देवा है कै सिद्ध है कि सेवा है ॥ २२ ॥

अपन्हुति—दोहा.

आन बात आरोपिए साची बात दुराइ ।
सुद्ध अपन्हुति तिहि कहत भूषन सब कविराइ ॥ १६ ॥

उदाहरण—कवित्त.

चमकती चपला न फिरत फिरंगै भट इंद्रको न चांपतरु वैरष समाजको ।
धाए धुरवान छाए धुरके पटल मेघ गाजि वो नवाजिवो है दुंदुभि दुवाजको ॥
भौंसिलाके डरनि डरानी रिपुरानी कहै पिय भजो देखि उदो पावसकी साजको ।
घनकी घटा न गजघटनिसनाह साजै भूषन भनत आयो सेन सिवराजको २३

हेत्वपन्हुति—दोहा.

जहां जुगतिसों आनको कहियै आन छपाइ ।
हेतुअपन्हुति कहत है तासौं कविसमुदाइ ॥ १७ ॥

उदाहरण—दोहा.

सिव सरजाके करलसै सो न होइ किरवांन ।
भुजभुजगेस भुजंगनी भषति पौन अरिप्रान ॥ २४ ॥

पर्यस्तापन्हुति—दोहा.

वस्तु गोइताको धरम आन वस्तु मै रोपि ।
परजस्तापन्हुति कहत कवि भूषन मतिओपि ॥ १८ ॥

अनुक्रमणिका

उदाहरण—दोहा.

काल करत कलिकालमैं नहि तुरकनको काल ।
काल करत तुरकानको सिवसरजा करवाल ॥ २५ ॥

भ्रांतापन्हुति—दोहा.

संक आपनी होत ही जहँ भ्रमु कीजै दूरि ।
भ्रांतापन्हुति कहत हैं तह भूषन कवि भूरि ॥ १९ ॥

उदाहरण—कवित्त.

साहितनै सरजाकी भयसौं भगाने भूप मेरुके लुकाने ते लहत जाइ ओक हैं ।
भूषन तहां ऊमर हट पतिके प्रताप पावत नकल अतिकौतुक उदोत है ॥
सिव आयो सिव आयो संकरके आगमन सुनिकै परान ज्यौं लगत अरिगोत है ।
सिव सरजा न यह सिव है महेस तब यों कै उपदेस यक्षरक्षकसे होत हैं २६

सवैया.

एक समै सजिकै सब सैन सिकारको आलमगीर सिधाए ।
आवत है सरजा समऱ्यो यक और तै गोलनि बोलजताए ॥
भूषन भो भ्रमु औरंगके सिव भौंसिला भूपकी धाक धुकाए ।
धाइकै सिंघ कह्यो समुझाइकै रौलनि आइ अचेत उठाए ॥ २७ ॥

छेकापन्हुति—दोहा.

जहां औरकी संक करि सांच छपावत बात ।
छेंकापन्हुति कहत हैं भूषन मतिअवदात ॥ २० ॥

उदाहरण—दोहा.

तिमिरवंसहर अरुनकर आयो सजनी भोर ।
सिव सरजा चुप रहि सखी सूरज सुरसिर मौर ॥ २८ ॥

कैतवापन्हुति—दोहा.

जहँ कैतवछलव्याजमिस इनसों होत दुराव ।
कहत कैतवापन्हुति हि भूषन कवि सदभाव ॥ २१ ॥

उदाहरण—दोहा.

दुग्गबलय जन प्रबल सरजा जीत्यो रनमांहि ।
औरंग कहैं दिवानसों सपन सुनावत ताहिं ॥ २९ ॥
सुनि सुउजीरनयों कह्यो सरजा सिव महाराज ।
भूषन कहि चकतासकुचि नहि सिकार मृगराज ॥ ३० ॥

अनुक्रमणिका

कवित्त.

साहिनके सिछक सिपाहिनके पातसाह संगरमै सिंघ कैसे जिनके सुभाउहै।
भूषन भनत सिवसरजाकी धाकै ते वे कौंपत रहत चित गहतन चावहै ॥
अफजलकी अगति साइस्तखांकी अपति बहलोलकी विपति सुनि डरे उमराउ है।
पक्कामतौ करिकै मलेच्छ मन सब छोडि मक्काहिके मिसि उतरत दरियाउहै ३१

उत्प्रेक्षा---दोहा.

आन बातको आनमै जहै संभावन होइ।
वस्तु हेतु फल जुत कहत उत्प्रेक्षा है सोइ ॥ २२ ॥

उदाहरण---सवैया.

दानव आयो दगा करि जावली दिग्ध भयारो महामद भाऱ्यो।
भूषन बाहुबली सरजा हि मुभेटिवेकोनिरसंक पधाऱ्यो ॥
बीछूके घाय गिरे अफजल्ल हि ऊपर ही सिवराज निहाऱ्यो।
दाबियों बैठ्यो नरिंद अरिंदहि मानौ मयंद गयंद पछाऱ्यो ॥ ३२ ॥

सवैया.

साहितनै सिवसाहि निसामैं निसाँ कलियो गढसिंह सुहानौ।
राठिवरौको संहार भयो भिरिकैसिरदार गिऱ्यो उदैभानो ॥
भूषनयों घमसान भो भूतलघेरत लोथनिमानो महानो।
ऊंचे सुछज्जछताउचटी प्रगटी परभा परभातकी जानो ॥ ३३ ॥

कवित्त.

दुरजनदार भजि भजिवे सम्हार चढीं उत्तर पहार डरि सिवाजी नरिंद ते।
भूषन भनत विनभूषन वसन सव्वै भूषन पिया सब है नाहनिके निंदतैं ॥
बालक अयानैं वाटवीच ही विलानैं कम्हिलानैं मुखकोमल अमल अरविंद ते।
..अरु फज्जल कलित बढं [illegible] रानितनूजाको कालिंद ते ३४

महाराज सिवर [illegible] धवलधुवकित्ति।
छविछटानि सौं छुहतिसी छितिअंगनादिगभित्ति ॥ ३५ ॥

कवित्त.

लूटयो खान दौरा जोरावर सफजंग अरु लद्योकार तलबखां मनहु अमाल है।
भूषन भनत लूटयो पूनमै साइस्तखान गढनिमे लूटयो त्यों गढो इनिको जाल है॥
हेरि हेरि कूटिसल हेरि बीच सरदार घेरि घेरि लूटयो सब कटक कराल है।
मानों हय हाथी उमराव करि साथी अवरंग डरि सिवाजी पै भेजत रसाल है
॥ ३६ ॥

अनुक्रमणिका

दोहा.

दुवन सदन सबके वदन सिव सिव आठों जाम ।
निज वचिवेको जपत जनु तुरकौ हरकौ नाम ॥ ३७ ॥

दोहा.

मानौ इत्यादिक वचन आवत नहिं जिहिं ठौर ।
उत्प्रेच्छा गनिगुपतिसौं भूषन भनत अमोर ॥ २३ ॥

उदाहरण—कवित्त.

देखत उचाई उदरातिपाग सूधी राहधौसहूमैं चढे तेजे साहस निकेत है ।
सिवाजी हुकुम तेरो पाइपैदल निसल हेरि परनालेसे जीते जनुषेत है ॥
सावन भादौंकी भारी कुहूकी अंध्यारी चढि दुग्गपर जात मावलाबल सचेत है ।
भूषन भनत ताकी वातमैं बिचारी तेरे परताब रविकी उज्यारी गढ लेत है ॥३८॥

दोहा.

और गढो ई नदीनद सिवगढपाल दय्याव ।
दौरि दौरि चहु और ते मिलत आनि यह भाव ॥ ३९ ॥

रूपकातिशयोक्ति—दोहा.

ग्यान करत उपमेयको जहं केवल उपमान ।
रूपकातिसयउक्ति तहं भूषन कहत सुजान ॥ २४ ॥

उदाहरण—कवित्त.

वासवसे विसरत विक्रमकी कहा चली विक्रम लखत वीर वखत बिलंदके ।
जाके तेज वृंद सिवाजी नरिंद मसरंद भालमकरंदकुलचंद साहिनंदके ॥
भूषन भनत जाके वैर वैर नैर निमै होत अचरिज घर घर दुखंददके ।
कनकलतानि इंदु इंदुनिमैं अरविंद झरैं अरविंदनि तैं बुंद मकरंदके ॥ ४० ॥

भेद[illegible]हा.

जहँ तहँ आनहि भांतिके वरनै वात कछूक ।
भेदकातिसयउकुति सो भूषन कहत अचूक ॥ २५ ॥

उदाहरण—कवित्त.

श्रीनगर नयपाल जुमिलाके छितपाल भेजत रसाल चौर गूढ कुही वाजकी ।
मेवार ढूंढार मारवार औ बुंदेलखंड झारखंड वांधौ धनी चाकरी इलाजकी ॥
भूषन जे पूरब पछाह नरनाह ते वै ताकत पनाह दिल्लीपति सिरताजकी ।
जगत को जेतवार जीत्यो अवरंगजेब न्यारी रीति भूतलनिहारी सिवराजकी
॥ ४१ ॥

नुक्रमनंबर	ग्रंथाचें नांव.	कि०. रुपये.	कि०. आ०.	ह० हां०. आ०	ह० हां०. पै.
	संस्कृत ग्रंथ.				
६	कालेय कुतुहलम् नाम प्रहसन *	०	५	०	६
७	शिवकाव्य पूर्वार्द्ध–पुरुषोत्तम पंडितकृत	१	८	२	०
८	पंत विठ्ठल कविकृत–सुश्लोक लाघव.	१	५	१	६
९	युवराज कविकृत–रामकाव्य.	१	०	१	६
१०	वेदांत केसरी–शंकराचार्यकृत	०	९	१	०
११	शिवकाव्य उत्तरार्द्धम्-पुरुषोत्तम पंडित कविकृत ...	१	५	१	०
१२	पंत विठ्ठलकविकृत गजेन्द्रचंपू	०	८	१	६
१३	लघुकाव्यानि–अनेककविकृत प्रकरणें	२	०	२	६
	राजव्यवहार कोश	०	३	०	६
	अमरू शतक	०	६	०	६
	पुष्पबाण विलास	०	१॥	०	६

ज्यांच्या नांवावर * अशी फुली केली आहे तीं प्रकरणें सुटीं आहेत. बांधिलीं नाहींत, बांधून पाहिजे असल्यास त्याबद्दल खर्च ८१ आणा निराळा पडेल.

अनुक्रमणिका

सूचना.

(१.) सन १८७८ पासून तों सन १८८७ अखेर पर्यंत ज्यांस अंक पाहिजे असतील त्यांणीं दर सालचे १२ अंकांस ५ रु० ५ आणे प्रमाणें आम्हांकडे किंमत पाठविली असतां त्यांजकडे रवाना होतील, फुटकळ अंकास ०८०६ प्रमाणें पाठविले असतां अंक रवाना होतील.

(२.) वर्गणी खालीं लिहिलेले गृहस्थांकडे पाठविली असतां आम्हांस पोंचेल.

रा. रा. श्रीधर गणेश जिन्सीवाले एम. ए. प्रोफेसर ....मुंबई.

" " कृष्णाजी महादेव जोगळेकर एम. ए. असिस्टंट डायरेक्टर पब्लिक इन्स्ट्रक्शन..............बडोदा.

" " जनार्दन बाळाजी मोडक बी. ए. हायस्कूल ....ठाणें.

" " सावळाराम माधव नायब सायेर .... इंदूर.

" " अनंत रामचंद्र चांफेकर अ० मा० सिटिस्कूल. नागपूर.

" " वामन दाजी ओक असि० मा० ....संबळपूर.

" " रामचंद्र रघुनाथ नातू अ० मा० हायस्कूल..बेळगांव.

" " गंगाधर पांडुरंग गद्रे अ० मा० हायस्कूल, कोल्हापूर.

" " परशुराम भिकाजी भाटये वकील ....रत्नागिरी.

" " विष्णु मोरेश्वर महाजनी, एम. ए. ....उमरावती.

" " अण्णाजी रामचंद्र आत्रे हे० मा० हायस्कूल,....मिरज.

" " गोविंद रामचंद्र केळकर इंग्लिश मास्तर.........वसई.

(३.) हें पुस्तक सर्वांस घेण्यास सुलभ पडावें म्हणून याची किंमत वर्षास आगाऊ ४ रुपये ट० ह० ०६, मागाहून ५ रुपये ०८. आगाऊची मुदत पुस्तक घेऊं लागल्यापासून दोन महिन्यांचे आंत समजावी. पोष्टाचीं तिकिटें पाठविणें झाल्यास तीं अर्धा आणा किंमतीचीं असावीं व रुपयास ०८०६ प्रमाणें वर्तावळा पाठवावा.

(४.) ह्या पुस्तकासंबंधानें पत्रव्यवहार, मनिआर्डरी वगैरेचा करणें तो:-काव्येतिहास-संग्रह व्यवस्थापक ठाणें ह्या पत्त्यावर करावा.

अनुक्रमणिका